

M. J. Eisen.

Sõda Läänemeres

1854—1855.

Tallinnas.

J. Bloompuu raamatukaupluse kulguga.
1905.

Hind 20 kop.

Sõda Läänemeresel

1854—1855.

Kirjutanud

M. J. Eisen.

Tallinnas.

J. Bloompuu raamatukaupluse kulusel trükitud.

1905.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 17 декабря 1904 г.

~~~~~
Hermann'i trükitõija trüft, Surjewis.

Kui inglased Tallinna all käi- sivad.

Poole saja aastased mälestused.

Bitka rahulikku põlwe,
Õilmerikast õnne aega
Kippus sõda kurnamaie,
Waenu wanter wajutama.
Wiru randa weeremasja
Sõjalasi sabandella,
Tappajaida tuhandella,
Piinajaida pilwe wiisi,
Keda kaugelst toonud tuuled,
Wete wood weeretanud

Skalewipoeg XVII, 38—47

Meieaegsed sõja müdinad kaugel idas tuletawad meile aegsid meelde, mil müdinad nii meie ligidal kostsivad, et neid oma kõrwadega wõisime kuulda. Kuuleb ju suurtükilaskmist Tallinnast hea ilmaga wahel enam kui 100 wersta peale. Ja neid suurtüki paukusid ei ei kõlanud ainuüksi Tallinnas, waid ka Wiru rannas, Wuhu wäinas, Pärnu lahes ja mõnes muus paigas. Seda wiisi wõis Eestimaa rahwas peaaegu igal pool ja Liwimaa rahwas osalt kõige wähemalt sõja müdinat kuulda. Tänu Jumalale, see müdin jäi ainult müdinaks, ilma et rahwal oleks jelle müdina tagajärgi

tarwis olnud tunda. Sõda oli küll õues, aga piame mõistatuslega edasi ütlemata, sõrmed ristis. Ristis sõrmedega ta aga oma hirmude koledat karja lahti lasta ei saanud.

Pool aastafada on sest ajast kulunud, kui sõja müdinad meie maale ja rahwale wiimati hirmu tegiwad pool aastafada sest ajast kulunud, kui *Englise* ja *Prantsuse* laewastik Läänemeresel ümber uitis ja parajat aega otis meie maalt enesele sündlikku saati muretseda. Pool aastafada on praeguse soo kohta oma mõju awaldanud: suurem jagu ei tea wiimastest sõja müdinatest meie maal enam midagi. Ikka arwemaks jääwad nende riad, kes waenlaste wägewat laewastikku Tallinna all oma filmaga juhtunud nägema ja nende müdinategemist oma kõrwaga kuulnud. Olen ülepea wähä taatijid leidnud, kes oma nägemise järele meie maal olnud wiimase sõja kohta midagi teadsiwad jutustada. Hea meelega kuuleb noorem sugu aga alati pealt, kui keegi taat 50 aastat tagasi Läänemeresel peetud sõjast midagi teab jutustata. Olgu siis noorematele üht ja teist sest wiimastest sõjast jutustatud.

Sõja põhjused.

Hobu hirmub Hiiumaal,
Waljad Wenemaal,
Käl kuuldataks meie maal!

ütteleb üks mõistatus. See mõistatus tuli sõja sündmise peale mõteldes meelde. Weel kaugemale kui mõistatuse pilt saadab wiimase Läänemere sõda meid oma juuri otsima. Jeruusalemmast piame sõja põhjust otsima minema. Jeruusalemmas sattusiwad 19 aastafaja teise poolele Ladina ja Greeka waimulikud mehed eneste keskel tülisje. See tüli ei kaswanud küll kuigi

siureks ega sünnitanud otsetohe sõda, aga meie piame ometi tunnistama, et selle tüli tagajärjeks wiimaks sõda tõusis. Tähendatud tüli andis Wenemaale põhjust Türgi sultanile nõudmist ette panna, et mitte ainult Greekausulised Jeruusalemmas, waid mujalgi Wenemaa kaitse all seisakiwad. Käis ju sel ajal iga aasta 12 000 rändajat Ünnistegija hawal üffi Wenemaalt. Nende oma alamate õiguste peale mõtles riik, kui enesele nende ja muudegi Greekausuliste kaitsemist nõudis. Ülepea arwas Wenemaa paraja aja käes olewat Türgi toorustele tõket teha. Ju Peeter I.-selt saadit oli selle peale mõeldud, et Wene lipp Tsaarlinna (Konstantinopoli) wärawas torra piaks lehwima. Endiste wägewate türklaste jõud oli aja jooksul ifka enam wähenenud, türklane ülepea „haige mehe“ nime omaks saanud. Neljasaja aasta eest oliwad türklased ristirahwa käest Konstantinopoli enestele ära kistunud. Oma praegust nõrkust ära tundes hakkasiwad türklased ifka waljumalt isegi arwamist awaldama, et nüüd aeg kätte jõudnud, mil neid Euroopast jälle wälja peksetakse.

Tõesti, türklased Euroopast wälja! selle küsimuse kallal on Euroopa aastakümned juba pead murdnud, aga kaugemale pole ta tänini jõudnud kui aastakümnete eest. Selle poolest on riigid ifka ühemeelsed olnud, et türklasi Euroopast tuleks wälja ajada, aga kudas türklaste pärandust Euroopas ära jagada, selle kohta on sada arwamist olnud ja on praegu weel ja need sada arwamist ei lasa iialgi türklaste wäljaajamise peale mõelda. Nagu päranduse jagamisel alati, tahaks Türgi riigigi jagamise ajal igauks löwi osa enesele. Seda ei falli aga teised ja waata, tüli põhjus ongi käes.

Wenemaa ei arwanud 50 aasta eest teisi riiksid palju karta olewat. Kõige wähemalt Saksamaad; seal walitjesiwad Wene keisri sugulased. Austria ja Prantsummaa oliwad koduste asjade sefeldustega ametis;

nende poolt ei oodatud siis ka wahela astumist. Minus wastane oli Inglismaa. Keiser Nikolai I. oli plaani walmis teinud, kudas Inglismaagagi läbi saada: Kreeta saar ja Egiptus inglastele. Otskohe Wenemaale keiser palju ei nõudnud; palju euam tahtis ta, et Rumeeniast, Bulgaariast, Serbiast ja Bosniast iseseisew riik pidi saama, riik, mis Wene kaitsemise all seisis. Keiser Nikolai I. pani selle oma plaani Englise saadikule Hamilton Seimurile ette, et Inglismaad Türgi jagamise wasta walmistada. „Kuni me ühes nõuus oleme,“ ütles kõrge kõneleja, „ei kardama Lääne-Euroopat. Mis teised mõtlewad ehk teewad, mulle üks kõik¹⁾. Teine kord ütles jälle keiser: „Kui Inglismaa warem ehk hiljem Konstantinoopoli enesele tahab, ei shalli ma seda!“

Wenemaa arwamised saiwad Inglismaal pea tutawaks. Inglased ei arwanud ometi kasulikuks wene-lastega ühte nõuusse heita.

Wene walitsus ei hoolinud ometi palju inglaste mitte nõuusolemisest, waid tegi otsuseks üksi raskest küsimust diendama hakata. Würst Menshikow saadeti Konstantinopoli. Würst Menshikow pidi sultanilt kõige sultani walitsuse aluste Greeka usku alamate üle kaitse õigust Wenemaale nõudma. Seda wiisi oleksiwad Greeka-usulised, keda Euroopa maades rohkem leidub kui Muhammeedi usulisi, aega mööda Wene keisrit oma õigeks peaks ja peremeheks pidama õppinud. Mis siis tulewikus oleks sündinud, wõis hõlpsasti ette näha.

Kes teab, kudas lugu oleks läinud, kui würst Menshikow koge alguses juba sultani ära ei oleks pahandanud. Würst Menshikow astus teerietes sultani ette, palitu seljas, tolmused saapad jalas. Riisugune etteastumine pahandas sultani. Waewalt oli

---

1) Русский Вѣстникъ 1866. №. 8., lht. 744—751.

würst Menshikow sultanile nõudmised ette pannud, kui sultan wastas, et nende täitmist lootagi polla. Nii-suguse järsu wastuse asemel pööris würst Menshikow sultanile selga, lubas pea uuesti tulla, sõja ülikund seljas.

22. juulil 1853 sammus selle peale suur Wene wägi würst Gortshakowi juhatusel üle Pruti jõe. See oli 2 jalku jaetud, 40,000 meest kumbaski. Küll kuulutas Wenemaa, et sõjawäe saatmine üle Pruti jõe mingisugust sõda ei tähenda, waid ainult Moldau ja Walahia pandiks wõtmist seni ajani, kuni türklased Wenemaa nõudmised täitnud, sünnitas see samm Lääne-Euroopas ometi suurt ärewust. Wiini tuliwad suurte riikide saadikud kokku asja pärast nõuu pidama. Sõja eemale tõrjumiseks arwasiwad nad kõige paremaks Türgile nõuu anda: Tüürk ärgu pangu Wene nõudmistele wastas, aga ärgu töotagu neid ka mitte täita.

Saadikute hea nõuu ei leidnud ometi kusahil lahket wastuwõtmist. Konstantinoopoli mullad kihutasiwad sultani kangesti taga wenelastele midagi lubama, ka mitte poole sõnagagi. Parem sõda kui wenelastele mingisugust õigust Türgi riigis. Türklasi kihutasiwad omast kohast inglased taga. Inglased oliwad ammugi Wene suure wõimu peale kadedad ja kartsiwad seda nüüd weel enam kaswawat, kui Wene riik uusi õigusi Türgimaal saab. Inglise nõuuusse heitis Prantsuse keiser Napoleon III-ki. Napoleon III oli walitsuse ohjad oma kätte saanud. Tarwis oli enesele loorberi pärga muretseda ja Prantsuse maa wõimust awalbada. Napoleon tegi inglasega lepingu Wene wõimu mahasurumiseks.

Õtsekohe ei tahtnud ometi Inglise ega Prantsuse maa esiotsa tunnistada, et kadetus Wene wastas neid sunnib wälja astuma. Nad tegiwad palju enam wagad näod ja kuulutasiwad: kaastundmine waeste türklaste wastas sundida neid wenelaste wastas wälja astuma. Kena lugu: neid waesid türklasi, kes aastasajad risti-

rahwast taga kiusanud ja piinanud, piawad nüüd kanged prantslased ja inglased kaitsema. Wist selle nõunga, et türklased seda paremini wõiksid ristirahwast taga kiusata! Waenus Wenemaa wasta urustasid inglased ja prantslased üsna ära, kuhu nad oma loogikaga wiimaks jõuawad.

Ristiustu suured riigid hakkasid siis Wenemaa wasta, et ta ristiinimesi Türgi-ikke alt ära ei saaks päästa. Nagu Wenemaa hirmutuseks saatsid Inglise ja Prantsuse riigid oma laewastikud Dardanellidest läbi Musta merde. Seda ähwardust ei pannud Wenemaa tähelegi. 18. oktobril 1853 ilmus admiral *N a h i m o w* Wene laewastikuga Sinoopesse ja nõudis Türgi laewastiku allahetmist. Kui türklased Wene admirali sõna tähele ei pannud, algas lahing. Türgi laewastik sai wõitluses täiesti otsa.

Admiral *Rahimowi* juur wõit pani Euroopa, õigem Lääne-Euroopa uuesti kihama. „Türgi riik on hädaohus!“ kisendasid ajalehed. „Wenemaa tahab Türgi riiki kaotada. Appi! Appi!“ Nad kisendasid, otse kui oleks tuli lahti ja löiwad waljult turutrummi. Nad kisendasid, nagu oleksid wenelased juba Pariisi ehk Londoni wärawas seisnud ja praegu jalga tahtnud nende pealinna tõsta. Ika selgemat keelt hakkasid nad nüüd kõnelema, ikka waljumalt kuulutama, et Wene wõimu tarwis murda. 11. aprillil 1854. Wene keisri poolt autud sõja kuulutuse manifestis on peale muu selgesti öeldud: „Nüüd iga näokatet eest ära ära heites kuulutasid Inglise ja Prantsuse maa wiimaks, et meie tüli Türgiga nende silmis alles teisel astmel seisab, et nende üleüldine püüdmine aga selle peale käib, Wenemaad nõrgaks teha, tema käest üht osa ta maid ära wõtta ja meie isamaad selle wõimuse astmelt, kuhu Kõigekõrgem ta pannud, maha tõugata.“

Kuna enne türklaste Euroopast väljaajamisest kõneldi, hakati nüüd wenelaste väljaajamisest rääkima. Inglise parlamendi saadikud kuulutasivad, et wenelasi tarwis Uraali taha ajada. Prantslased jälle walmistasivad uue Euroopa kaardi. Sellele kaardile oli küll Wenemaa alles jäetud, aga selle kaardi Wenemaa oli Musku ümberkauduste maadega. Kõik muu puudus ¹⁾ Paraku ei näinud inglased ega prantslased oma ettekuulutuste täideminemist. Palju enam pidiwad nad nägema, et nad waleprohwetiteks saanud, kelle kulu peal terve Europa naerda wõis.

Kiisugune olek ei wõinud sedawiisi enam edasi kesta. 16 märtsil 1854 kuulutasivad Inglise ja Prantsufemaa Wenemaale sõda. Wenemaa omalt poolt wastas 11 aprillil sõja manifestiga. Seda wiisi algas sõda, mis ajalooš K r i m m i sõja nime kannab, sest et suurem wõitlemine just Krimmis oli, kus prantslased ja inglased endid türklastega ühendasiwad, kellel hiljemini weel Austria ja Sardinia appi tuliwad.

Inglise ja Prantsufemaa ei leppinud ometi sellega, et oma sõjawäed Musta merde saatsiwad. Läänemerelgi poolt püüdsiwad nad Wenemaale kahju teha. Püüdsiwad Tallinna, Sweaborgi ja Kroonlinna ära wõtta ja siis koguni Peterburis oma wõidulippu püsti tõsta.

Wõitlemised Krimmis ja Mustal merel ei puutu meie kirjutuse raami sisse. Me tahame ees pool ainult seda tähele panna, mis Läänemerel sündis.

Läänemere laewastif.

Kui ka tüüki aega meeled ärewil seisiwad, piab ometi ütleva, et sõda ilma ootamata tuli Ilma ootamata kõige vähemalt Wenemaale. Wenemaa ei arwanud, et prantslased ja inglased Läänemeres ta kallale tungiwad.

Läänemere laewastikul oli 19 aastafaja teise poole algusel just pööripäew käes. Purjulaewade asemele hakkasiwad aurulaewad astuma. Tänini pidiwad sõjastki purjud sõda niisama edasi aitama nagu purjud kaubalaewu. Jätisiwad purjud jõjalaewu hädasse, siis pidiwad aerud asemele astuma. Läänepoolsed riigid oliwad warakult auru suurt tähtsusst sõjas ära tunnud ja merewäe tarwis aurulaewu hakanud muretsema. Argu ometi keegi sõjaaurulaewu 50 aasta eest praeguste soomuslaewadega wõrrelgu. Tahab keegi neid wõrrelda, wõib neid ennem praeguste suurte kaubalaewadega wõrrelda. Pane praegusele raudsele aurulaewale suur-tükid peale ja 1850 aasta jõjalaew ongi walmis. Wenemaal puudusiwad sel ajal niisugusedki. Küll oli raudseid aurulaewu sõja jaoks ehitama hakatud, aga wäha oli neid sõja hakatuses walmis. Minult fregatt „Polkan“ wõis merele minna. „Drel“ oli küll wette lastmiseks walmis, aga masinad puudusiwad. Masinad oliwad omal ajal Inglismaalt tellitud, aga nüüd, kus neid tarwitati, ei lastnud Inglise walitus neid kätte anda. Tõtt tunnistades piab ütleva, et Wene walit-susel sel ajal rohkem aurulaewu leidus, aga need ei olnud sugugi sõja tarwis walmistatud, waid enam wedamise ja sadama tarwituste jaoks tehtud. Inglas-tel selle wasta lueti suurem jagu laewu juba auru-laewadeks.

Aurulaewade wasta wõis Wenemaa ainult hulga purjulaewu saata. Kroonlinnas seisis 2 diwisjoni ja

kolmas divisjon Sweaboris. Wiimane pidi Soome-
maad wanelaste wasta kaitzma. Talwe jookful ilmus
käst, et kõik laewad sõja wasta walmis pidi pandama.
Mis ei kõlbanud wanaduse wõi muu puuduse pärast
merele minema, pidi sadama suud ehk mõnda mund
tähtsamat kohta kaisma. Kardeti enam Scomemaa
kui Tallinna eest. Tallinna pidi maawägi kaitzma,
Soomemaa, nimelt aga Sweabori, merewägi. Swea-
bori divisjonist ei arwatud aga küll saawat. Selle-
pärast anti käst terve laewastik wäitseid suurtüki paati-
sid ehitada. Lühikese aja pärast polnud mõtlemiski,
neile aurumasinaid sisse muretseda, weel vähem neid
rauast ehitada. Ei, puu pidi appi astuma ja auru
asemele sõudmine saama. Kohe hakati tööle. Peter-
buris ehitati 32 suurtüki paati, Riias 16 ja Lääne
Soomes 16. Tallinnas ei juletud paatide ehitamist
ette wõtta. Parem oligi! Waewalt oleksiwad suur-
tüki paadid Tallinna sadamast wälja pääsnud, seda
enam, et Naisjaare juures waenlane neid nagu käs
hiiri oleks walwanud.

Mere lahtiminekuks pidiwad nii hästi wanad
kui uued laewad walmis olema. Peale ehitawate
suurtüki paatide wõeti kroonu jaoks weel kõik auru-
laewad, mis Peterburis olemas, ja katjuti neid sõja
tarwis korraks seada. Kroonlinna sadamas kees töö
iseäranis. Suurt takistust tegi ometi osawate töömeeste
puudus. Tööd pidiwad enamasti kroonumehed tegema,
nende seas leidus aga palju neid, kes alles hiljuti
teenistusesse astunud ja seepärast tööd weel hästi ei
tunnud. Keiser ise wõttis töö edenemisest elawalt osa
ja käskis asja edenemiseks igale madrussele käs nappi
wiina anda. Range ruttamise peale jõudsiwadki tööd
õigeks ajaks lõpule.

Kewade jõudis korraks kätte. Wilude ilmade ase-
mele astusiwad äiksti soojad. 24 aprillil wõis lae-

wastit juba sadamaft wälja reidile minna. Uuru-laew-fregat „Wladimir“ pidi wahilaewaks olema. Terwe laewastit seisis admiral Rifordi juhatusel all. Admiral Riford oli omal ajal tubli meremees, aga nüüd waenlaste wasta wälja minnes juba liig wana. 80 aastane taat ei jõua laewastikku küll enam tarwilitu elawusega juhutada. Kui enne merele minekut admiralile kõige kõrgemalt poolt iseäralikud õlamärgid kingiti, nuttis wanake neid oma õlale pannes.

Admiral Rifordi juhatusel seisis Kroonlinna reidil 27 merele minewat laewa. Need laewad kandsiwad 1476 suurtükki. Peale admiral Rifordi seiswad nad 10 admiralil juhatusel all, kelle käsku 503 ohwitseri ja 16119 madrust täitsiwad. Iseäralikkude kohtade kaitsemiseks seisis sadamas peale selle weel 7 seisulaewa 384 suurtükiga ühe admiralil juhatusel all. Kutulijemaid käskusid täita wõis 5 sadama aurulaewa, kellel aga suurtükid puudusiwad. Wiimaks piame weel Kroonlinna sõudelaewastikku meelde tuletama. Nende jaoks lueti 2 pataljoni mehi. Esimeses pataljonis oli 9 paati 3 suurtükiga ja 6 paati 2 suurtükiga, üks lastmise laew 4 suurtükiga ja aurulaew „Tosna“ ilma suurtükkideta. Teises pataljonis jälle 8 paati 2 suurtükiga, 8 paati ühe suurtükiga ja aurulaew „Newa“ ilma suurtükkideta. Ülepea lueti sõudelaewastikus 67 suurtükki, 39 ohwitseri ja 1513 sõjameest¹⁾.

Nii suur laewawägi seisis siis Kroonlinna juures waenlast kinni pidamas Peterburki tungimast. Laewawäele appi tuliwad weel mitmed kindlused, mis hiljuti alles ehitatud ja kelle peale sellespärast kindlasti wõis loota. Lõune pool Kroonlinna ähwardasiwad nimelt „Imperator Aleksander I.“, „Imperator Pawel I.“ ja „Menshikow“ waenlasti ja waenlased kartsiwad neid.

1) Источникъ, Балтійскій флотъ въ 1854—1855 году.

Meie päivil ei tuleks kellegil inglasel meelde tähendatud kindlusi enam kartma hakata. Ei pia meie walitsus isegi neid enam kindlusteks, waid tarwitab neid muuks otstarweks, näituseks Imperator Aleksander I. kattu katsejaamaks. Asta 50-ga on siis kindlused oma kindluse loomu nii kaotanud, et neid kindluste kirjast maha kustutatud. Nii on uue aja sõjateadus edenenud!

Põhja pool Kroonlinna kaitsewad linna ja merd mõned patareid, aga enne sõda neid järele waadates arwas insenöör Todleben, et nende peale palju ei wõi loota. Seda enam loodeti merde ehitatud tšokete peale. Merde oli palkisid taotud ja nende wahed kividega täis täidetud. Seda wiisi ei wõinud waenlane edasi pääseda. Käägitakse, et meretäitjad oma tööd sel ajal hoolega küllalt ei ole teinud, waid mitmed wahed kohad jätnud, mis nad tingimata oleksiwad pidanud täis täitma. Oleksiwad waenlased hästi hoolsasti hakanud otsima, oleksiwad nad wististi wabad kohad leidnud ja nii Kroonlinnast mööda Peterburi poole pääsnud, jeda enam, et patareide suurütkid igal pool neisse ei ulatanud. Onnaks trööstisiwad waenlased endid selle teadmiseega, et meri tšokkeid täis ja kui nad mõne korra natuke otsisiwad, juhtusiwad nad ikka tšokete peale ja jätsiwad sellepärast warsti otsimise järele.

Miinisid tarwitati sel ajal õige wähe ega awaldanud nad weel jeda mõju, mis meie päivil. Tallinna warjamiseks ei ole ainustki miini wälja pandud, küll aga Sweabori kaitsemiseks. Sinna pandi 1000 miini wette. Ometi ei kuule me, et need ühelegi Inglise ehk Prantsuse laewale wiga oleksiwad teinud. Küll aga sattus kindluse laew „Medwjed“ ühe miini otsa, aga suuremat wiga see miin laewale ei jõudnud teha. Rõndis ju sel ajal miini-olu alles lapse kingades. Kroonlinnagi ligidale pandi miinisid merde, aga need miinid ei jõudnud inglasi eemale hirmutada.

Waenlaste laewastif.

Weebruari kuus 1854 sai Inglise laewastif käju ennast walmis panna ja Väänemerele sõtta minna. Laewastiku juhatajaks nimetati admiral Napier, keda ta sõjalise loomu pärast tihti Tapluse-Kaarliks hüüiti. Oma lipu tõmmas Napier „Wellingtoni“ nimelise laewa peal üles. Laewastiku jaotas Napier kolme jaku, kellest iga jagu ühe admirali juhatusse all seisis. Enne ärasõitu käis kuninganna Viktoria weel laewastikku üle vaatamas ja saatis ta kõige soojemate soovidega teele. Weel enam suitsetas Inglise ajakirjandus Napierile wiirukit teele minekul. Napier pidi nende meelest Wenemaal uueks Napoleoniks I. saama ja Napoleoni wiisi maid ja rahwaid ära wõitma. Napieril eneselt nähti niisamasugune arwamine olemat. Weel enne teele minekut kutsus ta sõpru lõbusale jalutuskäigule Wenemaale. Ta lubas Sweabori tule ääres oma wanu jalgu soendada, Kroonlinnas einet wõtta, Peterburis lõunat süüa ja Muskus õhtuks keha kinnitada. Nii julgesti luges mees wõitu omaks ja pealegi weel nii lühikese ajaga! Kõik pidi ometi teisiti minema, kui Napier arwanud ja Inglise kära tegew ajakirjandus lootnud. Napier waenekene ei jõudnud mitte üht lubamistki täita.

Suure laewastituga läts Napier märtsi kuus juba teele. Mitte wähem kui 49 laewa 2344 suurtükiga ja 22,000 sõjamehega ei seisnud ta käju all. Esiotsa tuli Napier üksi Wenemaad hirmutama; Prantsuse laewastif wiibis weel, ei olnud sõja wasta walmis pandud. Teel tahtis Napier Daani kuningale oma toredat laewastikku näidata, aga Daani kuningas ei wõtnud mehikest wasta, ütleme parem, ei tahtnud wasta wõtta. Laskis ütelda, et haige olla. Seda

wiisi pidi uhke Inglise laewastik edasi purjutama, ilma et daanlastele oma wõimu oleks wõinud näidata.

Paar kuud hiljemini alles jõudis Prantsuse laewastik järele. Prantsuse laewastik ei saanud kaugele Inglise laewastiku wasta. Prantslased saatsiwad ainult 31 purjulaewa 1308 suurtüüga. Hiljemini Juuli kuus tuli prantslastele weel 6000 meest maale-saatmise wäge juurde. Enne ärajõitu waatas Prantsuse keiser Napoleon III. neid weel üle ja pidas neile keerulise kõne. „See on ainuke lugu ajaloo,” ütles ta, mis kahe suure rahwa ligist lepingut tunnistab ja ühtlasi walitsuste kindlat tahtmist ühegi ohwri eest taganeda, kui küsimus sest on, et nõrgemate õigust kaitsta, niisama Euroopa wabadust ja rahwa auu.“

Igapidi oli ühendatud Inglise ja Prantsuse laewastik suur küllalt nõrgematele hirmu peale ajama. Ometi mitte Wenemaale. Suur waenlaste laewastik ei pannud Wenemaad filmapilgukski kohtuma. Agarasti tegi Wene walitsus tööd, et waenlaste laewastikku auu-
jal wiisil wasta wõtta. Waenlasi otsima minna oleks Wene laewastikul hull julgus olnud, ka puudus jaks Wene admiralil Rifordil tahtmine, aga nii hästi maal kui merel püüdis Wene wägi alati waprasti waenlaste kallaletungimist tagasi tõrjuda.

Hiidlased wõisiwad endid kõige esmalt Inglise laewastikuga tutvustada, kõige wähemalt kaugele Inglise laewu näha. 30 märtsil, kui mannermaa rannad alles jätkatte all seisiwad, ilmus Tahtona nina ligidale kaks Inglise aurulaewa. Gemal purjutas Soome purjulaew „Alma.“ Inglise laewal kohe kange tahtmine laewa, mis Wene lippu kandis, ära kaabata. „Alma“ purjutas paraja tuulega edasi, nii et Inglise aurulaewadel raske oleks olnud teda kätte saada. Mis tegiwad inglased? Nad wõtsiwad pettust appi. Muistsetest koeratööstest räägitakse, et nad inimesi metsadest ja rabadest wälja

ahwatlenud, hüüdis: „Wall, Maret! Pill Piret!
Tulge wälja! Sõda ammu mööda!“ Sarnast muistest
koerakoonlaste tempu katsusiwad nüüd „nõrgemate õiguse
eest seisjad“ inglasedki teha. Üks Inglise laew tõm-
mas forraga Wene lipu üles, ühtlasi „Alma“ poole
tosjutades. „Alma“ pidas wõerast laewa Wene sõja-
laewaks ja arwas, et sel talle midagi teada anda.
Alma jäi seisatama. Seni oli Inglise sõjalaew juba
üsnä ligidale jõudnud. Nüüd äkisti tõmmati Inglise
laewa peal Inglise lipp Wene lipu asemele. Nüüd
alles saiwad „Alma“ mehed aru, et nad waenlaste
küüsi sattunud, aga kuhu ja waenlaste eest enam
põgened, kui need juba kannul. Inglise laewalt lasti
paat merde. See paat tuli nüüd „Alma“ juurde ja
nõudis allahetmist. Muidugi ei wõinud kaubalaew
sõjalaewa wasta hakata. „Alma“ paberisi läbi waada-
tes ja niihama laewa ennast, ei leidnud inglased midagi
wõtmise wääriks. Inglased tuliwad laewalt ära ja
lubasiwad laewamehi oma teed minna.

See oli esimene kokkupuutumine inglastega. Aga
mitte alati ei näidanud inglased niisugust heldet meelt.
Juba 8 mail 1854 andsiwad inglased Kopenhaagenist
kodumale teada, et nad umbes 50 Wene kaubalaewa
ära wõtnud. 18 aprillil juba oli ühe Inglise laewa
peal 12 wangi, keda Wene laewade pealt wangi wõe-
tud. Ülepea näitasiwad inglased sel ajal täiesti meie
aja japanlaste waimu. Waewalt oli sõda alustatud,
kui nad ju Wene laewu ilma armuta ära hakkasiwad
wõtma. Awalikult selle wasta rääkijiwad nad hoopis
teist keelt. Sõja hakatuses kuulutas Inglisemaa, et
kauplemist ja üksikute inimeste kasusid sõja eest kaitse-
takse, et Inglisemaa kõik on teinud üksikute ini-
meste omaduse alalhoidmiseks. Kõik kuulid olla
ainult Wene walitsuse wasta sihitud, et tema
kindlusi purustada ja warandust häwitada. Peale

jelle kuulutati Inglise ajalehtedes, et nelja kuu jooksul sõja kuulutamise päevast peale arwates kõik Wene-Sooime laewad takistamata koju tagasi wõiwad purjetada ¹⁾). Täna antud kuulutus oli paraku homme juba unustatud. Wõi kõige vähemalt arwas admiral Napier, et tal seda pole tarwis täita, mis Inglise walitsus heaks arwanud. Ilma aja wiitmata kaapas Napier iga Wene-Sooime laewa ära, mis talle iganes ette puutus. Jah, waeste kalameeste paadid ja puuwedajad alused ja soola lootfikud ei olnud talle halwad küllalt: ta wõttis, mis iganes wõtta sai. Ei julenud keegi enam sadamast wälja minna, et mitte inglaste küüsi sattuda. Aga sadamatesti ei wõinud meie laewad julged olla. Inglise tungisid mõne korra sadamassegi ja wiisid sadamastki laewad ära. Wähemad laewad wõisid Pärnus ja Narwas ometi warju leida. Seal purjutasid nad tüki maad jõe mööda ülesse, kuhu inglased neid enam ei näinud. Siiski Pärnu ja Narwa jõelgi wärises laewameeste süda. Wõisid ju waenlased neile kergesti sinna järele tulla ja nende laewu ometi ära kaabata. Küll seisis wäike sõjawägi Jõesuus ja Pärnus, aga waenlased wõisid selle ära wõita ja neile kallale tulla. Narwa Jõesuus tegiwad waenlased tõesti korra katset maale tungida, aga katse jäi õnneks ainult katseks.

Ühendatud Inglise ja Prantsuse laewastik tarwitas üleüldist seisukohta, kus saadud wigasid wõis parandada ja kust teekäikufid siia ja sinna wõis ette wõtta. Kuu Napier ei walinud. Su mai kuus määras ta N a i s s a a r e üleüldiseks laewastiku seisupaigaks. Siit tahtis ta nimelt Tallinna filmas pidada ja parajal ajal Tallinna kallale tungida. Ühe jao laewu saatis Napier tawalisesti Kuramaa poole ristlema, teise jao admiral

1) История Франции Грегора III, lfl. 492.

Blumridge juhatusel Soome randa vaatama, kolmas jagu jälle ristles Riia ja Kroonlinna wahel. Elu-
tarwituste nõudmistel tuli enam ehk vähem laewu-
ikka Naisjaare alla koku, kuhu Inglisemaalt laewas-
tiku jaoks tarwilikku moona saadeti.

Ohmatus Tallinnas.

Wagusat elu elas Tallinn Krimmi sõja algusel. Enam kui 50 aastat oli mööda läinud, ilma et Tal-
linn oleks sõda näinud ¹⁾. Aastal 1790 nähtud sõdagi
oli ainult mõned tunnid kestnud ja lühikese kära järele
Tallinna endist rahu maitsuma jätnud. Müüd ometi
ähwardasivad Tallinnale hädaohtlikumad päewad kätte
tulla. Siiski ei tahtnud Tallinn esiotsa nende päewade
tulekut uskuda.

Enne weel kui Inglise laewastik Läänemerele
jõudis, hakkas sõjawäge Tallinna woolama. Paar
rügementi seisis enne sõda juba mehi Tallinnas, aga
need ei wõinud ju kuigi kaua waenlasi kinni pidada,
kui korra waenlased Tallinna ära tahtsiwad wõtta.
Sõjawäe ülemaks nimetati kindral Berg, kes ka üht-
lasi Tallinna kindlusi järele pidi vaatama ja nende
kohta otsust tegema.

Kindral Bergi otsus Tallinna müüride ja wal-
lide kohta ei kuulunud just kõige kaunimalt. Küll oli-
wad Tallinna müürid ja wallid Wene walitsuse alla
saamise järele ära parandatud, aga et Tallinn pärast
enam sõja tallermaaks ei saanud, ei peetud nende kinni-
pidamise eest enam küllalt hoolt. Seal wõis siündida
nagu Sweaboris, kus järelewaatusel otsusele jõuti, et
mõni müür suurtüki lastmisel iseenejest ümber langeb

---

1) Kodupoolist, Sõda Tallinna all 1790.

Kindral Berg lastis insinöörid hõlega kõiti kohte läbi waadata. Kus insinöörid iganes wiga leidsiwad, seal pidi parandamise kohe algama. Nii pea kui kewadised ilmad 1854 wähegi lubasiwad, pandi tuhande kaupa mehi tööle wana Tallinna ei uueks, waid kindlaks tegema, et kurja waenlase hammas ta peale ei hakkaks. Suuremalt jaolt tegiwad soldatid tööd, aga muidki mehi pandi ametisse. Nii pidiwad Tallinna ümberkaudsete kihelkondadegi mehed omalt poolt abi andma kindlust kõwaks teha. Maarahwas pidiwad kroonu käsu peale Tallinna woori minema, pidiwad ehituste tarwis kiwa, liiwa ja saue kokku wedama. Küll sunniti waldašid nii ja nii palju hobuse mehi woori saama, aga ilma hinnata ei nõutud maarahwast tööd ometi mitte. Woori lõpetusel tasuti igaleühale ta waew markidega ära. Lahtist raha ei tahetud liig palju ilma kontrollita wälja anda; kardeti pettust. Lahtise raha asemele astusiwad margid. Markide omanik pidi riigi rahakotta (kasnatseiswosse) minema ja seal margid rahaks ümber wahetama.

Ei sest arwatud weel küll saawat, et endise Tallinna müürišid, tornišid ja wärawaid ära parandati. Kannale ehitati weel hulk patareišid. Need patareid pidiwad waenlasi paremini keelma maale tulemast kui linna wallid ja suurtükid, mis wallidel seišiwad.

Kuna ühel pool ehitamise tööd tehti, häwitati teisel pool niisamasuguse usinusega. Tehtud tööšid üle waadates tuli kindral Berg otjusele, et kõige wähemalt walli pealt waenlastele küllalt wahwasti ei saa kallale tungida. Kindral Berg arwas, et majad ja puud Kõismäel suurtüki lastmist wallidelt takistawad. Teised jälle arwawad, kindral Berg kartnud et waenlased oma kuulidega mere pool olewa linna jao põlema panewad ja seda wiisi terwele linnale hädaohtu walmistawad. Olgu, kuidas oli, see on selge, kindral

Berg pidas puud ja majasid takistuseks ja andis kõwa käsu, majade elanikud kasigu filmapilt majadest välja, nende majad laotatagu ära ja kõik kaswawad puud raiutagu maha. Küll läksiwad Rõismäe rahwas kindral Bergi palwele, et kindral käsu tagasi wõtaks, küll nõudsiwad nad, et kindral wäljakolimise aega pikendaks, aga asjata: kindral Berg kartis alewi seisemisest kõige pahemat ja nõudis uuesti jala pealt käsu täitmist. Soldatid Keila ja Jüri kihelkonna rahwaga seltsis pandi tööle ranna ja nunne wärawast mere pool olewaid majasid maha kiskuma. Tuhanded mehed häwitasiwad kahe päewaga terve alewi ära ja raiusiwad kõik mere pool olewad puud maha. Hiljemini tuli kord nendegi puude kätte, mis wallide äärel kaswasiwad. Kindral Berg tahtis Harju wärawa ees Laste aia puudki niisama ilma armuta maha raiuda. aga seal tuli rüütlite peamees parun Ungern wahale. See palus aeda seisma jätta ja lubas tarwikorral ise hoolt kanda, et puud filmapilt maha raiutakse.

Mere pool olewad majad laotati ära, inimesed aeti välja. Kuhu? Mingu, kuhu ise tahtsiwad. Südalinnas leidus nende jaoks waewalt ruumi. Pidiwad waatama, kust mujalt peawarju saiwad. Kust mujalt seda aga saada kui maalt? Maal wõis waenlaste eest julge olla, Tallinna lallale kardeti neid ju igal filmapilgul tungiwat. Hea oli sel, kel suglasi ja tuttawaid maal elas, nende juurde wõis niisugune warjule põgeneda. Kel aga maal sugulasi polnud, jäi päris hädasse: kuhu minna! Ülepea jäi suur hull rahwast efiotsa koguni kimpu: ei saadud nii palju hobusid, kui peawarjuta jäänud rahwal kraami ärawiimiseks tarwis läks. Räägitakse, et mõned päewade laupa kraami kõrwas lausa taewa all wahti pidanud, enne kui woorimehe asjade edasiwiimiseks leidsiwad.

Suure linna rahwast ehmatas Rõismäe ärahäwi-

tamine natuke, aga pea jäiwad nad jälle rahulifemaks. Toompea elanikud oliwad juba waremalt omast peast mõisadesse sõitnud. Terwe Tallinnu kohkus aga, kui ühel päewal Naissaare ette terwe waenlaste laewastif nähtawale tuli ja ankrusse jäi. Laewu ei jõutud kaugeft ära lugedagi. Igapidi näitas neid nii palju seal ankrus seiswat nagu leiduks seal suur metja salt.

Waenlaste suur laewastif ajas Tallinna rahulifese rahwale õige hirmu wärinad peale. Waatamata selle peale, et weerand sadatuhat meest Tallinna kaitsema pandud, ei saanud Tallinna õrnem sugu ja aramad hinged aega sugugi selle peale mõtelda. Nagu lambad hunti nähes pistfiwad nad põgenema. Suur rahwarändamine algas. Kes iganes wõis, raputas Tallinna tolmui jalgadelt. Ühel wiisil tegiwad ülemad kui alamad. Ükski ei tahtnud hea meelega surma minna. Tallinna jäämine nähti nende meelest sedafama kui surma minemist tähendawat. Mida kaugeemale Tallinnast, seda parem. Paide, Rakwere, Tartu ja Wiljandi saiwad nimelt Tallinna rahwa walgulinnaks. Palju Tallinna kodanikka pidas ometi maal elamise julgemaks ja kolis sellepärast maale kas mõnessse mõisa, kirikumõisa ehk karjamõisa. Waesemad otsifiwad muidugi talurahwa juureft aset. Igapidi kahanes naeste ja lastesugu Tallinnast. Näitas, nagu oleks katt neil wõeraks käinud ja neid hirmsasti maha murdnud.

Siiski kõik ei lahkunud waenlast nähes Tallinnast. Sinna jäi kõige pealt sõjawägi, siis palju muud kroonu ametnikka. Aga palju kaupmehigi ei raatfinud oma poodisid kinni panna, niisama käsitöölisi oma töökodasid luku alla jätta. Niisama ei pääsnud alati need põgenema, kes kedagi teist teenifiwad. Kes jäiwad, katsu fiwad hooft kanda, et waenlaste tuli nende elumajasid ei puutuks. Nad lastfiwad põningutele paksu liiwa torra peale wedada, et waenlaste kuulid juhtumise

korral liiwa fiske kinni jääsiwad ega majale wiga ei teeks.

Jäi ka hulka inimesi linna, oma waranduse saatfiwad enamisti kõik linnast wälja maale. Kes teab, mis wõis Tallinnas juhtuda! Ise pääsis ehk häda korral ikka weel põgenema, aga kui sul hõbeda kott wõi mõni muu waranduse paun seljas, põgene siis! Oma warandust ei saatnud mitte ainult prii inimesed maale warjule, waid saatis kroonugi. Ja just kroonu waranduse peale waenlane iseäranis maias oligi! Üksikute inimeste warandust oliwad waenlased weel lubanud hoida, ehk nad küll selle töotuse tihti unustasiwad. Selle wasta oliwad nad kroonu warandust just ähwardanud häwitada. Ja et nad sõna pidasiwad, seda wõis uskuda.

Kõige pealt saatis kroonu rahakoda oma tagawara summad kaugemale warjule. Rahakoda jälgedesse astu-
fiwad muudki kroonu asutused. Tähtsamad kirjad ja paberid pandi kätidesse ja saadeti Rakweresse ehk Baidesse. Uga weel enam. Isegi kroonuaidad tühjen-
dati. Kõik kroonu tagawara kraam saadeti ümber-
kaudustesse mõisadesse, pandi suuremalt jaolt mõisa rehtedesse warjule. Nii oli Jälgimäe mõisa rehi päris kroonu magasiniks saanud. Teistes mõisades pandi jahu ja tangud mõisa aitadesse. Ühte lugu pidiwad talupojad kroonu kraami mõisadesse wedama, kuni kroonu aidad ja tagawara kuurid Tallinnas täiesti tühjaks jäiwad. Siis wõis waenlane tulla ja kroonu warandust ära wõtta.

Ühte seltsi kroonu warandust ei weetud ometi Tallinnast ära, waid muretseti ühte lugu juurdegi: sõja moonu. Püssirohtu, suurtüki ja püssikuulisiid weeti koorma kaupa Tallinna kofku.

Kui Tallinna täiesti kindlaks arwati tehtud olemat, hakati ümberkaudu mõnda uut teedki tegema.

Arwati, etehk waenlased wiimaks ometi linna tulewad, siis hõlpsamini nende eest igasse külge eest ära wõiks põgeneda.

Inglise laewastikku nähes tekkis Tallinna rahwa südamesse arwamine, et laewastik juba otsekohe linna kallale tuleb. Õnneks ei läinud see kartus täide. Waenlased jäiwad Naisaare juurde ankrusse. Siiski kaua ei kestnud Tallinna rahwa rõõm. Iu paari päewa pärast paniwad suurtükid maa müdisema. Hir-muga ruttasiwad Tallinnlased kes Toompeale, kes walli-dele waatama, mis nüüd saab. Ja waata: pikas rias seisiwad waenlase laewad Naisaare juures ja sülitasiwad aeg ajalt tuld. Tuld nähti selgesti, aga õnneks ei saanud ükski Tallinnlane aru, et kuulid nende poole oleks lennanud. Täi aja pärast mõistfiwad waatajad, et waenlased ainult harjutuseks suurtükki sid lastfiwad. Tahtfiwad wist siis seda paremini Tallinna pihta märki lasta. Rõõmsa meelega läksiwad Tallinna-lased Toompealt ehk wallilt koju, rõõmsa meelega, et seda puhku jurma hädaft pääsnud. Teised jälle sammusiwad trahterisse natuke julgust wõtma. Ülepea oliwad selle sõja ajal Tallinna mehed kanged julgust taga nõudma, julgust — pudelitest.

Teisel päewal algas põmmutamine uuesti. Jälle Tallinnlased waatama. Aga ei pahemat lugu ühtigi kui eile. Jällegi harjutus. Pinnarahwal päris lõbus niisugust näitemängu pealt waadata.

Nii läts lugu terve nädali. Pühapäewal waitfiwad suurtükid. Selle asemele ehmatasiwad Tallinnlasi esmaspäewa koiduajal suurtüki paugud. Rõik larga-fiwad jalule. Wist nüüd waenlane wäljas! Aga waenlane Naisaare juures ifka paigal, piab homiku wara juba harjutusi.

Aega mööda harjusiwad Tallinna kodanikud waen-laste suurtüki lastmisega üsna ära ega läinud sugugi

enam iga korra Toompeale ehk walli peale wahtima, kui suurtüki müdinat kuulsiwad. Seda just waenlased ehk tahtsiwad. Mõne päewase harjutuse järel tõstsiwad paar laewa ankrud üles ja toštutasiwad pikkamisi Tallinna poole. Pikaajamaga Tallinna waadates nägiwad laewajuhatajad peagi, et mereäärised patareid mehi täis kubisesiwad, kes suurtüki otsad nende poole sihtsiwad. Enne weel kui Wene suurtüki kuulid neid wõisiwad trehwata, pöörsiwad waenlaste laewad ümber ja läksiwad teiste juurde Naisaare alla tagasi. Minult paar korda kogu sõja ajal usaldasiwad paar Inglise suurtüki paati nii patareide ligi tulla, et neile tuld wõidi anda. Ilma jõu katsumata pöörsiwad laewad selgi korral teiste juurde tagasi. Mõned kuulid saadeti küll Tallinna poole nagu teretuseks, aga need lange siwad wist enne wette kui nad Tallinna jõudsiwad.

Argu keegi arwaku, et Naisaare all olijad tõesti kõige aja laewadel wiibisiwad. Ei, tihti jõudsiwad nad oma paatidega Naisaarde, wahel niisama meele lahutuseks, wahel aga jälle wärsket toidukraami muretsema. Piha, wõid, mune, kartuhwliid j. n. e. nõudsiwad nad. Naisaares asub ometi wäha rahwast, kelle jõud ei ulatanud niijuurt waenlaste hulka toita. Kui Naisaarest enam saada polnud, purjetasiwad waenlased oma paatidega laugemale, nagu Wiimsi, Rana mõisa j. n. e. ja muretse siwad sealt. Ei annud rannarahwas heaga, wõtsiwad waenlased wägisi. Käagitakse, kui neile heaga tarwilikku toiduwara antud, maksnud nad natuke selle eest. Pidanud nad aga wägisi wõtma, pole nad midagi maksnud. Suuremalt jaolt kartnud neid rannarahwas ja katsumud karjaga nende eest aegsasti ära põgeneda ja kodust toiduwara peitu panna.

Seda wiisi wiitis waenlaste laewastik 1854 ja 1855 kui Tallinna all ära, ilma et ta Tallinna suurt wäe hulka nähes linnale oleks julenud kahju tegema hakata.

Siiski piame tunnistama, et ta kahju küllalt tegi, kui ka mitte pommitamisega. Tallinna kauplemine jäi täiesti kängu. Ükski laew ei usaldanud enam Tallinna sadamasse tulla; igaüks kartis waenlase kaapamist. Saewasõidu seisu tõttu hakkasiwad kauba hinnad Tallinnas hirmsasti kerkima. Wana tagawara lõpes, uut ei saadud enam juurde. Nimelt tõusiwad wõeramaa kauba hinnad koledasti. Soola hind kerkis mitme wõrra kallimaks. Rahwasuu teab, et wiimaks Tallinna kaupmeestel sool täiesti otsa saanud. Ainult Pärnust ja Narwast saadud weel soola.

Üsna ilma soolata Tallinn ometi ei olnud. Kui ka waenlaste laewastik Tallinna pääsmise kaubalaewadele kinni pani, katsusiwad wahel wäikesed alused öö pimeduses ometi Tallinna pääseda ja linnale puuduwat kaupa tuua. Soola, kohwi, suhtru j. n. e. koormaga teenisiwad alused tublisti. Niisuguste aluste Tallinna pääsmist lueti ometegi väga kardetawaks ettewõteks. Kergelt wõis alus waenlaste kätte sattuda ja siis oli omanik laewast ja laewa koormast, lühedalt kõigist ilma. Kõige jelle peale waatamata leidus ikka mõni, kes õnne katsuma käis. Naeratas õnn mehele wasta, tõi mees ühelt ainsalt wõeramaa teekunnalt kui mitte tuhanded, siis ometi sajad koju.

7 oktoobil 1854 tõstsiwad wiimased waenlaste laewad Naisjaare juures ankrud üles ja tõttsiwad talweks kodumaale. Nüüd alles wõis Tallinn julgemalt hingata. Nüüd wõisiwad wõeramaa laewad kauba koormatega jälle Tallinna alla tulla ja waest linnarahwast oma annetega röömustada. Nüüd alles wõisiwad Tallinna õrnemsugu ja noorsugu ja ülepea sõja kartjad Tallinna tagasi tulla. Siiski mitte kohe. Waenlased ei hakanud kellegile ilmutama, et nad kodumaale talwekorterit lähewad. Esiotsa kardeti weel ikka, et nad ehk enestele paremat seisukohta lähewad otsima

ja pea ehk ometi tagasi tulewad. Alles siis kui Kroonlinna waenlast tagaotsima saadetud laewad tagasi jõudsiwad ja sõnumi tõiwad, et Väanemeres enam kufagilgi waenlast ei leita, wõis üks kui teine julgesti Tallinna poole sõita. Seni oli aga aasta aeg hiljaks jäänud, nii et laewad kaugemalt jää pärast kartsiwad sõitu Tallinna ette wõtta. Seda julgemalt sõitis aga õrnemsugu ja õitsew sugu ja muud põgenejad Tallinna tagasi, südamest rõõmus, et kodune kolle alles terve.

Põgenejate tagasirändamine Tallinna jundis teise jao inimesi wäljarändamise peale mõtlema. Need oliwad soldatid. Kaugemalt Tallinna saadetud kaitsewäe jaoks puudusiwad Tallinnas elukorterid. Oli ju tegemist Tallinna endiseid kodanikke ulualla panna, sest et suur hull alewisi ära oli häwitatud. Kuhu weel sõjawäega minna? Suil oliwad nad telkides elanud, aga sügise tulek tegi telkides elamise wõimatumaks.

Ubi leiti ometi pea. Ülemalt poolt ilmus käst: sõjawägi saadetagu talweks maale korterisse! Maal pandagu iga elumajasse mees ehk paar asuma!

Nii sündiski. Suur sõjawägi saadeti talweks maale laiale, ei ainult Harjumaale, waid kaugemale teistessegi maakundadesse. Tallinna jäi nii palju mehi, kui linnas talwel parajalt tarwitati. Kõik teised saatsiwad talwe 1154—1855 maal mööda, ohwitserid mõisades, soldatid taludes. Alles kewadel 1855 kutsuti kõik mehed jälle Tallinna tagasi ja muretseti endistele nekrutitega weel lisagi, nii et 1855 kewadel Tallinna kaitsejate arv 30,000 mehe peale tõusis. Nagu räägitakse, pidiwad sel puhul kuni 50 aastased mehed püssi alla astuma: isamaale läks waenlaste wasta palju kaitsejaid tarwis.

Tammisaare taplus.

Selle aja sees, kui üks jagu waenlaste laewastikku ennast Naisaare juures harjutas, katkus teine jagu admiral Plumridge juhatusel Soome rannal kolli teha. Pea kuuldigi, et seal were walamine ju alanud.

Tallinnast otsekohhe üle lahe põhjaõhtu poole minna seisab mere kaldal wäike T a m m i s a a r e linn. Sinna linna alt natuke rohkemini Wene wäge kofku korjatud. 3000 Wene ja 500 Soome sõjameest seisiwad sel ajal seal kindral Ramsay juhatusel ¹⁾.

7 mail saadi Tammisaares kuulda, et Inglise laewastik läheneda. Dieti ei olnud terve laewastik ilmunud, waid kolm suurt laewa. Nende ees sõudis 16 aeruline paat ja mõötis meresügawust, seda enam, et laewad ranna äärt mööda saarte wahelt Tammisaare poole pikkamisi sõitfiwad.

Soomlased ruttasiwad seda kuuldes kohhe randa wasta waritsema. Noor ohwitser Gylling wöttis mõned kümned mehed kaasa ja tõttas laewadele wasta. Gylling tundis ranna äärt hästi. Ta teadis ligidal kitsa koha olewat, kus waenlaste laewad õige ranna ligidale pidiwad ilmuma. Seal rannas kaswis pealegi mets. Sinna metsa seadis Gylling oma mehed peitu. Nii pea kui waenlaste eel merd mõõtetw paat umbes 300 samm peale oli jõudnud, kaskis Gylling tuld anda. Gyllingi mehed trehwasiwad nii hästi, et paat sedamaid ümber pööris ja ainult kahe aeruga weel tagasi jõudis. Laewadelegi andsiwad Gyllingi mehed tuld ja haawasiwad laewadelgi mõnda meest. Laewad ei jäänud ometi seisma, waid hakkasiwad, pikkamisi edasi nihkudes, omalt poolt nüüd pommi-dega wasta lastma. Dieti sihtifiwad laewad aga oma

1) Khläkirjaston Kuwalehti 1904. W. Wallini Jtämäinen sota.

pommisid sinna ligidale ehitatud patarei peale, kus 4 suurtüki sees seisivad. Mõne paugu järele waitisivad waenlaste suurtükid. Rauge suurtüki lastmise kaugusel lastisivad laewad antrud sisse ja jäiwad sinna ööleks.

Järgmisel homikul kell 4 härkasivad Tammissaare kodanikud juba suurtüki mürinast. Waenlased hakkasivad patareile kangesti tuld andma. Patarei andis nii palju wasta kui jaksas. Pea muutis patareis olek kardetawaks. Mehed taganesiwad patareist, otsisivad kaugemal kaljude taga parema warjupaiga ja külisiwad seal tuld waenlastele wasta.

„Hekla.“

Seni hakkas üks Inglise laew otsekohse Tammissaare linna alla minema. Nagu näha, tahtis teinegi, „Arrogant“, esimehe järele teha, jäi aga äkisti põhja kinni. Ei aidanud, Hekla pidi ümber pöörma ja seltsimehele abi andma. Selle aja sees oli soomlastel mõnus inglastele walu anda. Aga ära inglasi usu: kawalad teised. Tammissaare sadamas seisis sel puhul Soome soolalaew. Selle soolalaewa wõtsiwad inglased kinni. „Hekla“ sidus ta selle oma külje wasta, kuhu rannalt tuld anti. Seda wiisi kaitstes ta ennast soomlaste kuulide eest.

Rüüed wiidi „Arroganti“ pealt lähemale saarele, froti seal kiwide ja puude külge ja katsuti nende abil laewa lahti kangutada. Kolmetunnilise töö järele läks inglastel wiimaks korda „Arroganti“ põhjast lahti saada. Ilma et kumbki laew enam Tammissaare peale oleks mõtelnud, tossasiwad mõlemad otsekohse merele, kus nad nagu jumalaga jätmiseks weel korra põmutasiwad.

Tammisaare kodanikkude südameelt weeres hirmu-
kiwi. Nad oliwad juba waimus näinud, kudas waen-
lased nende linna põlema panewad. Kõik see hädaoht
läks aga enne mööda kui nad uskusiwad. Soolane
wastawõtmine rannast sundis inglasi oma teed minema.
Nad kaebasiwad ise, et soomlased wäga hästi märki

Sõja-ohwite matusepaik.

lastnud. Soome kütid põmmutanud nähtawate kohtade
pealt palju nende mehi maha. Soome kütide effitami-
seks pandud mitmesse kõrgesse kohta inimese kujud üles.

Tammisaare ranna kaitsjatest ei langenud rohkem
kui 10 meest, neist 2 soomlast. Peale selle leidis
õhwrighter Dergatshew surma. Inglased oliwad küll
tublisti tuld annud, aga kaitsjad endid nende eest
kaljude taga warjata osanud. Metsas, kust soomlased

esiti inglasi käsile wõtsiwad, raiuti pommide purustatud puudest pärast 100 sülda halgusid.

Eht küll inglased Tammisaare lastmisega ise ainult kahju saanud, tegiwad nad kära wälja, nagu oleksiwad nad Tammisaares suurepidi wõitnud. Nende kuulutuse järele langenud Tammisaare 500 meest, kuna tõe poolest ainult 10—11 surnut leiti. Aga tarwis oli kära teha kodumaal ja seda mõistsiwad inglased hästi.

Tammisaare kuulisõda sünnitas pea Helsingis veel sulesõja. Kuulus kirjanik S. Topelius luuletas laulu ja kaebas ses laulus ilmaaegu ära walatud werd taga. ¹⁾ Topeliuse laul pahandas Helsingis mõndagi meest. Sest Helsingis leiti paljugi neid, kes selleaegsete Soome oludega rahul ei olnud, ja sellepärast sündmusi päris õigeks pidasiwad. Kui ka Topelius tähendas, et waenlased Soome laewu ära wõtnud, ei pannud Helsingi herrad laewade ärawõtmist sugugi pahaks, waid arwasiwad, et tarwis isamaale ohwrid wiia. Topeliuse wastaste esimestes ridades seisis teise Rootsi ajalehe toimetaja Schauman. Alles aega mööda hakati aru saama, et Topeliuse laul isamaalisel alusel seisis.

Hango ahastus.

Enne weel kui ükski muu nägi Inglise laewu Hango. 6. aprillil 1854 ilmusiwad Inglise laewad Hango sadama suu ligidale ja kohutasiwad linna esimese suurtüki pauguga. Waenlastel oli oma jagu põhjust Hangosse ilmuda, sest Hango leidus Rootsi ajast saadit wana kindlus. Inglise suurtüki paugu peale wastas kindlus warsti, aga sunnemat lastmist seekord ei tulnud. Nagu näha, tahsiwad inglased endid see-

---

1) W. Wallini Itämainen sota.

kord ainult kohaga tutvustada. Selle peale nähti 27 aprillil jälle inglasi. Nad mõõtsivad kangesti merd. Lähemale nad ometi ei tulnud, nii et suurtükidega neid lasta ei võidud.

10 mail sõitis waenlane kuue laewaga 3 wana Rootsi kantsi poole. Esimene neist wõis ainult kahe suurtükiga waenlastele wastata, teine koguni ühega. Sellegi poolest ei kahelnud kindluse mehed waenlastele wasta hakkamast. Nagu näha, oli inglastel liig hea arwamine kindluse kohta. Oleksiwad nad kindluse õiget lugu tunnud, oleksiwad nad ta kohe ilma armuta ära purustanud. Nende arwamist awaldatab üks sel ajal Inglise lehes Heraldis 16 mail awaldatud kiri.

„Me waatafime Hango — kirjutas keegi inglane — ja läksime nii ligidale kui mõistus iial lubas. Kõigi suurtükide ümber kindlustes seisiwad soldatid. Me nägime sõjawäe jagusid, kes ohwitseride juhatusel edasi sammusiwad. Wiimased istusiwad ratsahooste seljas. Hango on sõjawäge täis ja pealegi liisapatareidega kindlaks tehtud. Üks neist kannab 11 suurtükki ja näitab hirmust nagu!“

Wististi oliwad inglased lahtiste filmadega päewa ajal tontisid näinud, sest tõe poolest leidus lagunenud kantsides ainult 3 suurtükki ja 400 soldatit. Igapidi hakkasiwad need 400 soldatit alampolkowniku Molleri juhatusel all inglastele kohe tulisid ube wasta saatma, nii pea kui waenlaste suurtükid tuld püüdisiwad sülitada. 5 tundi põmmutasiwad Hango kaitsejad. Käägitakse, et nende kuulid waenlastele koguni tubli kahju teinud. Igapidi jätsiwad inglased 5 tunni pärast paugutamise seisima ja sõitsiwad kaugeemale. Ühe saare peale ehitasiwad nad küll patarei, aga et nad patareisse paigale ei jäänud, läksiwad Hango mehed ja purustasiwad patarei ära.

Hangogi lastmisest tegivad inglased enestele jäll uue kuuluse kuulutaja. Keegi telegrahweeris Rootsi Inglismaale, et inglased Hangoš ühe kindluse ära purustanud ja 1500 wenelast wangi wõtnud. ¹⁾ Kui keegi neid wangi wõetud wenelasi oleks näha tahtnud, oleksiwad waesefesed kinpu jäänud, sest neil polnud üht ainustki ette näidata. Igapidi nähti mõlemal pool Hango põmmutamisele suuremat wäärtust annetawat kui tal tarwis. Hango komandant Moller nimetati hoolsa kaitsemise eest kindral-majoriks.

Molleri kaebtuse peale, et kindlused lagunenud, tuldi neid üle waatama ja pea anti Peterburist otsus: Hango kindlus kistagu maha ja kaotagu ära! — Kohe hakkasiwadki kindluse mehed ja ümberkaudune maarahwas 200 hobuse tööle kindlust lõhkuma. 15 augustil lasti esmalt üks ja natukese aja pärast teisidki kindlused õhku. Rahwast oli ütlemata palju tulnud seda aruldast näitemängu pealt waatama. Kindluse õhku lastmiseks tarwitati 950 puuda püssirohtu. Kindluse suurüükid aga uputati merde ära.

Ma ei tea, kas inglased Hango purustamist oma tööks ei lugenud, kui nad edespidi jälle tuliwad ja kindlust enam eest ei leidnud. Igapidi tõstiwad inglased järgmisel Hangoš käimisel Euroopa kära ja müra. Nad saatsiwad seal 24 mail 1855 „Kasak'a" pealt paadi meestega maale. Kui ka Hango kindlus purustatud, oli ometi Hangošse jalk sõjamehi korteri jäänud. Warjuliselt kohalt wõtsiwad wenelased tulega inglase wasta: 5 meest langesiwad, 1 ohwitser, 1 tohter ja 8 madrust wõeti wangi.

See tegu wenelaste poolt sünnitas hirmust tolm. Inglased katsusiwad lugu nii käända, nagu oleks nende

---

1) Бородинъ, Война на финскомъбережьѣ 1854—1855.

paat läbirääkimiste pärast maale läinud ja nagu oleksivad wenelased äraandlikul wiisil läbirääkijaid rahu lipu all osalt wangi wõtnud. Palju paberit raiasati Hango tapmise pärast. Wiimaks kuulutas Wene walitus, et rahu pärast nõuupidajaid ainult Tallinnas Sweaburis ja Kroonlinnas wastu wõetakse.

Inglise „rööwliid.“

Admiral Napier andis admiral Plumridgele uue käsu põhjalahte tungida ja põhjalahke äärsid linna paremini häwitada kui Tammisaart ja Hangot. Seda lõnumit saidwad Soome linnad kuulda. Hirm ja kartus wõtsiwad wõimust ja näitasiwad linnade elanikkudele tihti päripäewa ajal tontisid. Nii näitufeks põgenes suurem jagu Kristiinalinna kodanikka metsa, kui paadi täis töömehi Porist koju tuli, piima waat ees otjas. Linnarahwas arwasiwad piimawaadi suurtükkis ja põgenesiwad hirmsa eluka eest kohe metsa poole. — Kuulu jutu peale põgenesiwad Raskiste linna rahwas waenlaste eest 20 mai ümber niisama metsa, ehk küll waenlastest kõppu ega kõbinat polnud ¹⁾.

Ei wiibinud waenlased ka Raskites, wiibisiwad nad mujal põhjalahel. Admiral Plumridge sõitis oma „Leopardiga“ teiste laewade feltsis parajat saaki saama. 18 mail ilmusiwad nad Raabe linna alla. Iga paati kaitfes suurtükk. Randa tulles küsisiwad ohwitserid: „Kas siin on Wene wäge?“

„Ei hingegi!“ wastati neile

„Kas on suurtükk?“

„Ei ühtki!“

1) W. Wallin, Itämainen sota.

„Kas on kroonu warandust?“

„Ei sugugi!“

„Kahju! Sellegi poolest pian teie laewad ja ehituse materjali ära põletama!“

„See ei ole ometi kroonu pärast!“

„Ükskõik! Laewu ja laewa materjali wõib walitus tarwitada!“

Ilma armuta süütafiwad inglased sadamas laewad põlema, niisama rannas puuwirnad. Ssegi tõrwa wabrikule pandi tuli otja. 13 laewa, 5 maja, palju tõrwa waatijid, 2000 sülba puid ja palju muid kraami põles ära. Sunn oli, et terve linn ära ei põlenud. Tuul puhus ometi linna poolt mere poole ja hoidis seda wiisi linna põlemise eest. Inglise tehitud kahju arwatakse 300,000 rubla peale.

Kui Soome kindral-kuberner keisrile inglase häwitamisest Raahes teada andis, kirjutas keiser Nikolai I. oma käega teadaandmise tõrwa: **Rööwliid!!**

Rööwliid oliwad mao sugu saanud. Dulu kätte pidi kord tulema. Sunn ei leidnud rööwliid teed Dulu, sest meremärgid oliwad paigalt ära wõetud, sissejõit Dulu ilma märkideta ometi wäga kardetaw. 20 mail sawad rööwliid aga Kello küla kohal ühe wäikse aluse kätte, mis nende käest ära põgeneda ei katsunudki. Wangi wõetud meeste seas oli endine Dulu loots Ananias Mihelson, kes joomise pärast ametist lahti lastud. Ananias Mihelson ihkas lahki lastjatele nende tegu kätte tasuda. Paras aeg oli jaks tulnud.

Hirmsasii kohtusiwad Dulu kodanikud, kui 20 mail õhtu kellu 10 ja 11 wahel neli waelase laewa otseteed sadamasse nägiwad sõitwat ja ankrusse jäawat. Raahel linnas tehitud rööwliitööd oliwad neil tuttawad; seepärast täitis kartus kõikide südameid. Raahel rööwliitööd kuuldes hakkasiwad Dulu kodanikud juba

enne paremat warandust linnast wälja warjule wiima. Waenlasi sadamas nähes saatsiwad Dulu todanikud koha saadikud inglaste juurde kuulama, mispärast nad Dulu ilmunud. Saadikutele anti laewalt järgmine kirjaline wastus; „Inglise admiral ei taha üksikutele inimestele häda ega kahju teha ega ka nende warandusele. Ta tahab ainult kantsisid, kaitseõusid, laewu, laewaaineid ja Wene keisri warandust häwitada. Mii kaua kui rahwas rahulikult majades wiibiwad, saawad nad kaitseosaliseks, aga kui nad Wene wäge aitawad, peetakse aitajaidki waenlasteks. Inglise admiral soowib, et naesed ja lapsed linnast ära wiidakse.

H. P l u m r i d g e

Inglise kuninga „Seopardi“ nimelisel laewal
1. juunil 1884.“¹⁾

Dulu saadikud katsusiwad seletada, et nende linnas kroonu asutused ja warandus puuduwad. Peale selle tähendasiwad nad, et umbes pool osa linnas olewast puudest inglastele ära müüdüd.

„Kahju!“ ütles admiral saadikutele.

„Miks kahju?“ küsisiwad saadikud.

„Kahju, et inglastel siin omandust on. Aga küll nad walitsuselt kahju tasumist saawad. Meil on käsi käes kõik puu materjali ära põletada. Rootsiist oleme kuulnud, et siin piab kindlus olema 12,000 mehega. Kümne minuti pärast algame tööd. Seni jõuate ära minna!“

„Aga meil pole sõjawäe hingegi!“

„Oleme kuulnud, piab olema! Põletamine algab!“

Kohe tuliwad Inglise rööwliid sadamas maale ja süütasiwad põlema, mis ette puutus: laewad, paadid, laewa ehituse kohad, laua wiruad, palgi hunikud, puu

1) W. Wallini Itämainen sota.

wirnad, törwa kuurid. Tuli lagunes nii kiiresti ja wõimsalt laiali, et põlema pistjad waewalt ise eluga põgenema pääsiwad. Suureks õnneks sadas lume räit-fakat ja tuul ajas leegid mere poole. Inglise tehtud kahju arwati 250,000 rubla peale.

Põlema süütamise järele läksiwad inglased suurt Wenewäge otsima. Aga seda polnud iialgi linnas olnud. Küll oli 28 kasakat linnas wäikes kasarmus asunud, kuid need oliwad enne rööwlite tulekut ju linnast minema saadetud. Inglise leidsiwad tühja kasarmu, ei midagi muud. Kasarmust läksiwad inglased kiriku torni vaatama, kas ehk ümberkaudu kusagil Wene wäge näha ei ole. Midagi jellefarnast ei paistnud neile ometi silma.

Ei olnud enam midagi põletada, hakkasiwad „rööw-lid“ toidumoonas nõudma.

„Muretsege meile loomalihha, sia sinkisid, kartuhw-lid, aiawilja, mune ja 8 sülda puid laewa peale!“ käskisiwad rööwliid Dulu linna peamehi.

Need wasta panema.

„Me maksame! Ei anna te heaga, wõtame wägisi! Siis ei saa te raha nähagi!“

Üks jagu linnarahwast tahtis sõjariistadega juba waenlastele kallale tungida, teised mõistlikumad hoidsiwad neid ometi tagasi. Puudus ju linnas suurtükk. Mis pidiwad ainult mõned püssimehed Inglise laewadele tegema!

Ei aidanud, toidumoonas pidi inglastele laewa peale wiidama. Wiidi umbes 400 rubla eest. Kui aga raha maksmise aeg tuli, arwasiwad inglased 150 rublast küll saawat. Andsiwad wiimase summa toidu toojate kätte ja saatsiwad neid naerdes minema.

Räägitakse, äraandja Mihelson wiinud inglased weel mitmesse kohta, kuhu Dulu rahwas enne oma waranduse warjule pannud. Naerdes wõtnud inglased

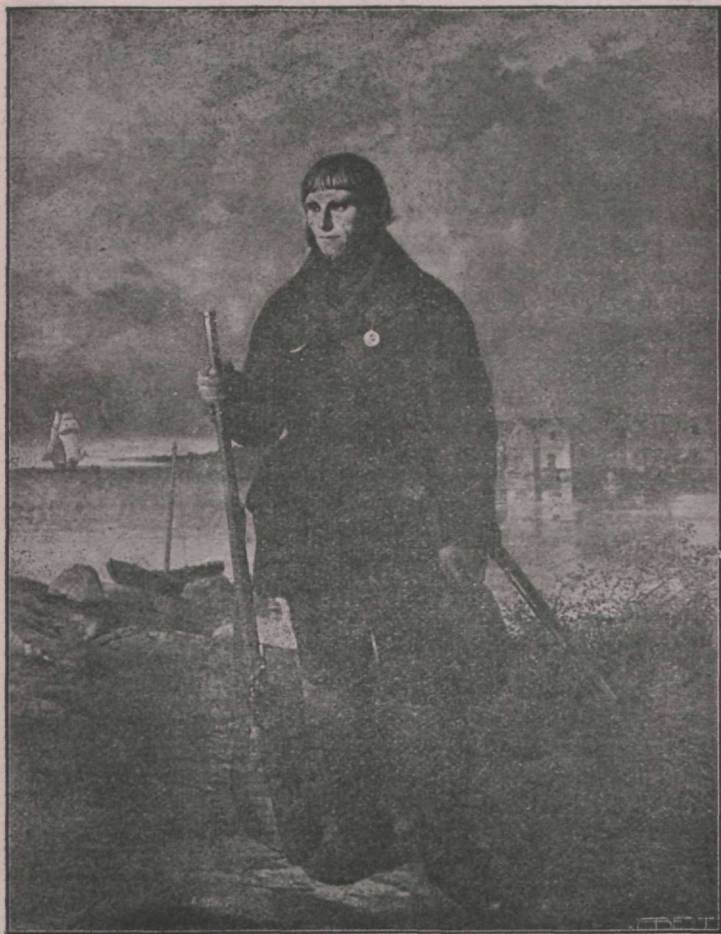
sealt leitud waranduse ära. Kui ka inglased äraandjale tasu andsiwad, ei saanud Mihelson ometi seda palka maitsta. Käägitase, et kuri südametunnistus äraandjale enam ööl ega päewal rahu ei annud. Mees jäänud rumalaks.

Inglaste rööwlitegude üle kaebas jelleaegne kuulus ajatirjanik J. W. Snellman Inglismaa tuttawatele. Plumridge rööwliteod tuliwad parlamendis läbi-rääkimise alla. Uga asja osati nii käända, et kaebdu-sest midagi wälja ei tulnud. Põletatud warandus olnud Wene riigi päralt ja sel põhjusel pole teisiti teha wõidud.

Kokkola leil.

Inglise „rööwlite“ teod ajasiwad kõigile linnadele hirmu peale. Kokkolas kutsus kaupmees *Andres Donner* kohe linna kodanikud kokku ja tegi otsuseks waenlastele nende ilmutumise puhul tublisti wasta panna. Donneri nõuu peale wõttis hulk linnamehi priitahtlikult sõjariistad kätte, et tarwitonnal waenlastele tuld anda. Peale selle paluti kaugemalt sõjawägegi. Suure rutuga saadigi natuke sõjamehi Kokkolasse. Waasast tuli kaks roodu Wene wäge kahe päewa jooksul osalt sõites, osalt jalgsi 15 penikoormat Kokkolasse. Märpiöst jälle saadi 2 suurtükki. Sõjamehed seisiwad kindral *Wendti* juhatusel all. Kindral lastis mehed ja suurtükid mereaitade taha lauawirnade äärde panna, kus mere poolt mulla wallid neid kaitsiwad. Kokkola priitahtlikku wäge oli umbes 100 meest. Neid juhatas endine kapten *Artemjew*. Iseäranis agarana ilmus hülgepüüdja *Kanffonen*.

Kokkola on merest tükk maad kaugel. Sinna pääseb ainult kitsast laht wõi kanalit mööda. Kanalisse

Range Taitaja Kanffonen.

jälle suuremad laewad ei pääse. Kanali ääres wõis hõlpsalt waenlastele wasta panna.

26 mail õhtu kell 9 nähti üheksa waenlaste paati pikkamisi kanalit mööda linna poole tulewat, igas paadis suurtükk ja paarkümmend meest. Nad tuliwad Kockolasse niisamasugust jaanituld tegema, nagu nad mujal enne juba teinud.

Üks paat sõitis teistest tüki maad ees. Sellele läks linnapea Roos wasta ja keelis inglasi linna tulemast. Niisugust keeldu ei oodanud inglased. Nad wihasustiwad. Uuesti nõudsiwad nad, et neid pidi lubatama häwitamise tööd teha. Roos naeris neile wasta.

Wihaga läks paat tagasi, ähwardades pea teisel kujul ilmuda. Teiste paatide juurde tagasi jõudes tõmmas paat rahulipu maha ja Inglise lipu asemele. Nüüd hakkasiwad kõik paadid Kockola poole jõudma. Kui paadid küllalt ligidale jõudnud, anti neile rannalt mulla wallide takka suurtükkidega ja püssidega korraga tuld. See tuli inglastele ootamata. Seda- maid paniwad nad oma tuletorud paukuma, kuid nende suurtükid ei sihtinud kange laenetamise pärast sugugi märki. Paadid liikusiwad liig kangesti. Kaks tundi lastsiwad inglased, enne kui põgenema hakkasiwad. 1 paat wajus põhja, paar teist saiwad wiga. Põgenemisel jäi üks paat põhja kinni. Enne weel kui inglased abi jõudsiwad anda, kargasiwad Kockola mehed paadi kallale, kiskusiwad kaldale ja wõtsiwad sõjasaagiks. Paadis oli 9 surnud, neist üks ohwitser ja 20 elus olijat, aga enamisti kõik haawatud. Need wõeti wangi. Ülepea nõudis see leil inglastelt 50 surnut, kuma warjul wõitlewatest Kockola meestest keegi ei langenud ja 3—4 ainult haawatud saiwad. Wõidurongis saadeti wangid Helsingi ja Helsingist Peterburfi. Ainult

Eoomlased töötavad inglaste paadi ära.

paat jäi Kockolasse jäädawaks mälestuseks sealsse rahwa wapruse teost.

Raupmees Donner sai Peterburist iseäralikku tänu oma hoole eest ja ta pilt pandi Helsingisise keiserlikku lossi mälestuseks üles.

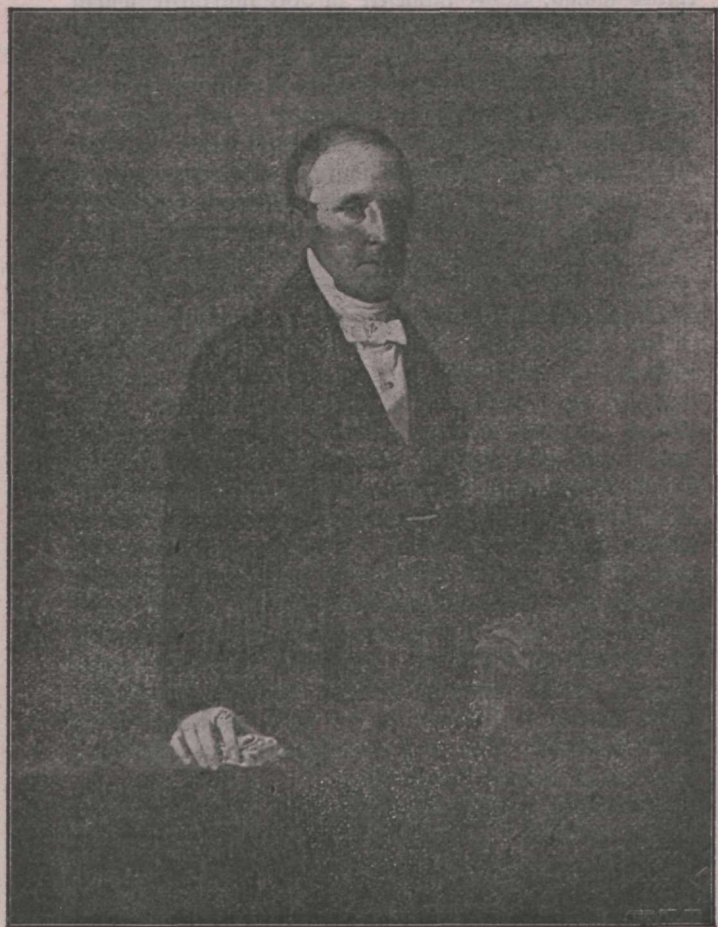
Bomarsundi purustamine.

Raahel, Dulu ja muud rööwlihood ei jaksanud inglastele loorberi pärgasid muretseada. Inglased ihaldasiwad aga neid. Kust neid saada ometi? Pikema järelewaatamise ja ülekuulamise järele tuliwad inglased otsusele, et Bomarsundi kindlus Ahwenamaal ¹⁾ neile neid wõib anda. Kergemalt kui muid kindlusi wõisiwad nad selle kindluse oma kätte saada ja seega maailmale oma wahwaid tegusid üles tunnistada.

Warsti pärast Soomemaa Wene walitjuse alla saamist arwas Wene walitus tarwilikuks Rootsi Ahwenamaale kindlust asutada ²⁾ Plaanisid tehti palju, paberit raisati weel rohkem, kästusid anti mõnda korda, aga uus kindlus ei tahtnud nähtawale tōusta. Nagu 20-aastase lapse waewas olemise järele leidis Bomarsundi määratud kindlus 8. juunil 1829 kõige kõrgema kinnituse. Esiotsa nimetati uut kindlust Ahwenamaa kindluseks, sest et ta ühel Ahwenamaa saarel seisab. Viisima anti kindlusele wahel ka Skarpanis nimeks, samanimelise ligidal olewa küla järele. Ülepea leidub Ahwenamaal 80 saart, kelle peal inimesed elawad. Krimmi sõja ajal arwati Ahwenamaal 15,000 inimest asuwat.

1) Ahwenamaa saari kutsutakse meil tavalisesti Alandi saarteks. Nende õige nimi ometi on Ahwenamaa saared.

2) Бородкинъ, Война на финскомъ берегу.

Kaupmees A. Donner.

Plaani järele pidi uus Bomarsundi kindlus tubli ehitus saama, 5000 inimesele ja 500 suurtükile warju andma. Paraku ei taha plaanid ja tõsibus ikka käsi-käes käia, waid teine kipub teisest tihti maha jääma. Nii siingi. Gemalt ehitati kindlust ainult suil ja teiseks ei arwatud ehitusega ülepea mingisugust kiiret olemat. Sest tuli, et sõja alguseks 1854 alles $\frac{1}{5}$ jagu kõigest ehitatawast kindlusest walmis oli tehtud.

Peakindluse aset täitis suur wõlwitud kaherordne kaitsekasarm, mis 2500 inimese jaoks arwatud. Tornidest oli ainult kolm walmis saanud, kellest üht õhtu, teist põhja ja kolmast homikutorniks nimetame. Kõik muud kaitsewärgid peale ühe patarei puudusiwad. 24. ehituse aasta jooksul tuli kindluse töö $1\frac{1}{2}$ miljoni maksma. Peakindluse kaitsemiseks toodi ülepea 139 suurtükki, aga neist pandi ainult 66 paigale; teised jäiwad niisama maha wedelema. Kolmes tornis leibus ainult 46 suurtükki. Seega wõis 112 suurtükki Bomarsundis waenlasi wasta wõtta. Neli aastat enne sõda leiti Bomarsundis 2,640 puuda püssirohtu. Sõjawäge kõige nendega kokku, kes püssi all ei teeninudki, lueti 2,175 meest. Püssialusid mehi arwati 1,600 mehe peale. Prantslased ometi kiidawad, et nad 2400 meest wangi ja 180 suurtükki ära wõtnud. Teise hallika järele jälle alaneb suurtükide arv 116 peale. Igapidi teewad mõlemad hallikad numbrid suuremaks. Nagu teame, ei leidnud ju nii palju mehi ega suurtükka kindluses Aga tark mees kaswatab ju numbrid; numbritega kaswab kuulsuski.

Kindluse juhatajaks oli sel ajal 63-aastane polkownik Bodisko. Ta pidi kindlust waenlaste wasta kaitsema, aga mees pidi pea ära nägema, et kaitsemist igamehe asjaks ei wõi arwata.

Booleli ehitatud Bomarsundi kindluse peale wiskasiwad waenlased siis silma, 9. juunil 1854 ilmusiwad

esimesed waenlaste laewad, mis ennemalt juba Ahwena-maa ümber purjutasiwad, Bomarsundi kindluse ligidale. Laewu juhtusiwad kohased kalamehed, keda „Hekla“ nime-line laew kinni püüdnud. Waenlaste laewastiku ilmumine kohustas Bomarsundi kaitsjaid. Nende teadmiste ja kaardite järele ei wõinud suured laewad seal sugugi tulla, kust nad tuliwad ja seal seista, kus nad seisiwad. Kaardid näitasiwad madalat wett ja palju kiwa, kuid kiwide kohal seisiwad suured sõjalaewad. Lugu selgub seda wiisi, kui meelde tuletame, et Bomarsundi meeste kaardid 100 aasta wanadusega wõisiwad kiidelda, inglased aga ise lootfikuid wälja saatasiwad merd möötma ehk kus see wõimata, enestele osawaid meretundjaid laewamehi juhatajateks muretseasiwad. Seda wiisi wõime mõista, et waenlased Soome randades, kus kardeta-waid kohte iga sammul ja kus mere märgid kõik ära wõetud, mitte ühtki laewa hukka ei ajanud.

Kolme suure sõjalaewaga ja 96 suurtükiga ilmusiwad inglased esmalt Bomarsundi juurde. Kui waenlased tuld hakkasiwad andma, wastas kindluse alumine kord neile. Et waenlased ometi 2600 sammu kindlusest kaugel seisiwad, ei ulatanud kindluse kuulid neile kahju tegema. Sellepärast kästis kindluse ülem Bodisko wastalastmise hoopis järele jätta. Sellepeale muutasiwad waenlased seisukohta, aga nüüd ulataasiwad nad mullapatarei tule alla. Ses patareis seisis 5 suurtükki ja 2 rootu mehi.

Kaks tundi paugutati wastamisi. Patarei kabal sai selle aja sees tublisti wiga; ta lastmise augud läksiwad umbe. Patarei pidi waikima. Selle peale pöörsiwad laewad jälle pea kindluse poole ja katsusiwad igapidi kindlust põlema süüdata. Seal tarwita-wad nad süüterakettisid. Üks puumaja kindluses hakkas tõesti põlema. See häratas suurt rõõmu ja hõiskamist laewadel. Selle asemel purustas üks Bomar-

fundi kuul ühe waenlaste laewa rataste warju ja teise laewa tüüri.

Saadud wiga nähes affasiwad waenlaste laewad edasi liikuma ja jättsiwad põmmutamise järele. Nad sõitsiwad tüki maad edasi, kus kuulid neisse enam ei puutunud ja jäiwad sinna ankrusse.

Umber 2500 kuuli saatsiwad inglased selle põmmutamise ajal kindluse pihta. Selle peale waatamata wõis kahju koguni wäitjeks arvata. Bomarsundis ei leitud rohkem kui 4 furnut ja 15 haawatud. Kindlus ei olnud suuremat wiga saanud, sest enne lastmist oli insinöör Kraussold kindluse wõlwide peale tublisti mulda ja liiwa lastnud wedada.

Kolm päewa seisiwad Inglise laewad weel Bomarsundi kindluse juures, siis aga kadusiwad nad ära. Bomarsundi rahwas hõiskasiwad. Wõit oli neile jäänud. Siiski wara nad hõiskasiwad. Waenlased oliwad küll ära läinud, aga ainult selle nõuuga, et enesetele wäge juurde koguda ja siis suurema wäega kindlust ära wõtta. Enne kui Bomarsundi kaitstjad uskusiwad, ilmusiwad waenlased uuesti.

Tänupalgaks waenlaste esimese tagasilöömise eest nimetati Bomarsundi ülem Bodisko kindraliks.

10. juulil nähti waenlaste laewu uuesti Bomarsundist. Aga need ei lähenenud kindlusele. 27. juulini seisiwad ehk sõitsiwad nad tüki maad kindlusest edasi, tagasi. Waenlased oliwad aru saanud, et üksi laewadega raske kindlust ära wõtta. Nad tegiwad otjuseks osa wäge maale saata ja siis kindlust maa ja mere poolt korruga käsile wõtta.

Umberpiirajad pidiwad aga alles Prantsusemaalt tulema, sellepärast pidiwad laewad nii kaua ootama. Waenlaste nõuu sai Soomes ja Wenemaalgi tuttawaks, aga abi ei wõidud enam kufagiltki Bomarsundile saata: inglased purjutasiwad igal pool teel ees ja paniwad

juurdepääsmise tee kinni. Sweabori ja Kroonlinna laewastik jälle ei julenud waenlastele wasta ja kallale minna.

Enne kui ümberpiirajad Prantsusemaalt Ahwena-
maale jõudsiwad, katkus Inglise laewastiku ülem Napier
weel iseäralikku abinõuu Bomarsundi kätte saamiseks.
Bomarsundi ülema abiliseks oli soomlane Furuhelm
saanud. Furuhelmilt lastis Napier küsida, palju Furu-
helm nõuda, kui ta kindluse inglaste kätte anda. Soome
küttidese lastis ta niisama ette panna, et see neil kõige
kasulikum olla, kui nad waenlaste leeri minna ja waen-
laste nõuusse heita. Aga ei Napieri raha ega muud
töötused mõjunud: Bomarsundi mehed jäiwad kindlaks.
Seda kuuldes awaldanud Napier: „Rahju, rahju! Siis
ei wõi were walamist eemale hoida. Siiski pole wiga:
see on prantslaste asi!“ — Kus lugu tisedaks läks,
siina saatsiwad inglased alati prantslasti ette.

25 juuniks 1854 oliwad ühendatud waenlaste sõja-
wäed Bomarsundi ligidale 14000 maale minejat, ülepea
30,000 meest kokku kogunud. Maaleminejad ümberpiira-
jad oliwad peaaegu kõik Prantsusemaalt toodud

Tarwiliku sõjawäe kokkukogumise peale läksiwad
wäeülemad madalās sõitwa aurulaewaga Bomarsundi
poole koha waatama, kus kõige parem paik oleks sõja-
wäge maale saata. Et Bomarsundi kaitsjad mäelemine-
mist ei keelaks, wõeti nõuks kolmes kohas korruga
maale tungida ja siis Soome küla juures endid kokku
koguda. Soome küla seisab kindlusest 3 wersta kaugusel.

26 juulil hakkasiwad inglased ja prantslased kolmest
kohast korruga maale tungima, kus juures kats suurt
laewa neid kaitsiwad. Wäitese wäe pärast ei wõinud
Bomarsundi kaitsjad waenlasti peaaegu sugugi keelda
maale minemast. Ülepea läks sel päewal 11,000 meest
maale kindlust ümber piirama. Särgmisel päewal
uuretseti laewadest weel ümberpiiramise ja põmmutamise

aineid. 28. juulil walmistasiwad waenlased iseäranis õhtupoolse torni kallaletungimise wasta.

28. juunil kell 10 homiku põmmutati admiralil Napieri laewa „Buldogi“ pealt esimene pauk kindluse poole. See andis ümberpiirajatele märku kallaletungimist alustada.

Õhtupoolse kantsi kallale tormasiwad kõige pealt ümberpiirajad. See seisis kõrges paigas ja sellepärast arwasiwad waenlased selle kättejaamist wäga tähtsaks. Kants wastas neile ja laewadele, mis merel põmmutasiwad. Nii kestis lugu 29 Igi. Dösel 30 wasta 31 katsusiwad prantslased enestele kaitsemiseks patareid ehitada. Soome tütid jaadeti ehitust tahtstama. Nii osawalt kui Soome tütid ka lastsiwad, ei wõinud nad waenlaste patarei ehitust ometi seisma panna. 1 Augusti homikul hakkasiwad prantslased juba oma uuest patareist läänepoolist kantsi kõrwetama. Peale selle pidi kants weel laewale „Amfionile“ wastama, kes kantsile mere poolt tuld andis.

Uuest waenlaste patareist sai kants ometi pea wõitu. Siiski ei wõinud kants oma wõidu üle kaua rõõmustada. Lõuna ajal hakkas kantsi oma tuli tublisti nõrkema. Lastjad oliwad 8 tundi ühte järge põmmutanud ja kangesti wäsinud. Ei olnud kedagi asemle astumas. Peale selle kardeti juurtükka lõhkewat. Küll mäsiiti nende ümber külmad, märjad rogoškid, aga siiski seisiwad nad kangest lastmisest tulised ega jaanud aega ära jahtuda.

Õhtul palus kantsi päälil Teshe paariks tunniks rahu, et selle aja see kindluse ülemaga läbi rääkida. Prantsuse kindral Niel lubas ühe tunni rahu aega. Prantslased arwasiwad juba torni käes olewat ja tuliwad üsna torni äärde. Torni kaitstjad pidasiwad allahetmist liig waraseks. Nad palusiwad lahkest prantslasi torni juurest eemale minna ja hakkasiwad poole tunni pärast uuesti tuld andma.

Teisel homikul hakkas waenlaste patarei uuesti torni tulega teretama. Torn ei wastanud enam. Rõrgete rebelite abil tungiswad waenlased lastkaududest sisse ja wõtsiwad torni ära, siiski mitte ilma wõitlemiseta. Enne allahitmist saatis kapten Teshe 140 meest peafindlusesse ja jäi ise 2 ohwitseriga ja 29 sõjamehega suurtükka rikkuma. Weel ei jaksanud ta tööd lõpetada, kui ju prantslased torni tungiswad. Teshe hakkas wasta. Wastahakkamisel sai ta 2 haawa ja wõeti siis wangi.

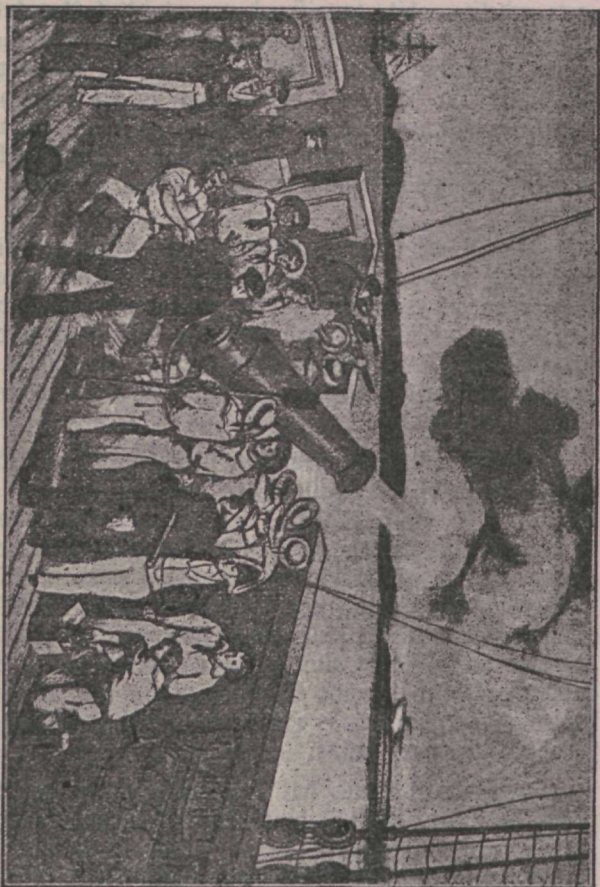
Teshel oli nõuu torni õhtu lasta, kuid see nõuu ei läinud ta käes korda. Prantslased lootiswad, et nad sest tornist nüüd wõiwad hästi peafindlust põmmutada. Enne weel ometi, kui nad ses tükkis wõisiwad midagi teha, lendas ära wõetud kants õhtu. Urwatakse, et püüsirohu keldris püüsirohi põlema läinud ja nii plahwatuse sünnitanud.

Nüüd wõtsiwad waenlased põhjapoolse kantsi käsile ja hakkasiwad selle lastmiseks kohe teist patareid ehitama. Uga kantsi päälil Swerjew wõttis need nii tulijelt wasta, et waenlased mitu korda taganema pidiswad. Peale selle rikkus ta waenlastel paar suurtükki. Üks Inglise suuretükiwäe ohwitser langes. Siiski ei jõudnud Swerjewgi kaua wasta panna. 10 tunnilise põmmutamise järele sündis torni suur awaus. Wõimata oli seda awaust finni müürida, seks ei annud waenlaste kuulid aega. Häda tornis kaswis suuremaks, ikka rohkem torni müüri langes maha.

3. augusti õhtu kell 7 tõmmas õhtupoolne torn rahulipu üles, ehk küll kants alles 6 furnud kaotanud ja 7 meest raskesti haawatud oliwad. Napier pani wäga imeks ja küsis Swerjewilt Saksa keeli, kudas ta nii kaua jõudnud wasta panna. Swerjewi waprusest lugu pidades jättis ta wapralt kaitstjale ta mõõga.

„Buldog“ pōmmutab Bomarjundi.

Nüüd tuli kord peakindluse kätte. Kindral Bodisko kartis, et lastmise moon otša jaab. Sellepärast teelis ta ära „Buldogile“ 28 juulil wasta tuld anda. Kui aga Inglise fregatt „Penelope“ Presti saare juures seal ligidal kiwi otša sattus, lastis Bodisko „Penelopele“ tulist rahet kaela sadada. „Penelope“ pidi oma suurtükid merde wiskama, et aga kardetawalt kohalt lahti wõits pääseda.

2. augusti öösel wasta 3-dat ehitasiwad ümberpiirajad 930 sammu peale kindlusest uue patarei, kust nüüd kindlusele kibedasti tuld hakati andma. Laewastik omalt poolt aitas kaasa. 3. augustil oli keiser Napoleoni nimepäew. Seks päewaks tahtsiwad ümberpiirajad hea meelega kindlust ära wõtta. 13 laewa põmmutatiwad terve päewa otša kindlust. Siiski kõige põmmutamise peale waatamata ei wõinud ümberpiirajad oma ülemale loodetud rõõmu teha.

4. augustil öösel ehitasiwad prantslased 500 sammu kindlusest kaugel uue patarei. 5 suurtüfiga põmmutatiwad nad nüüd siit kindlust. Kindlus omalt poolt andis raudrahet wasta ja külis patareisse surma ja hukatust. Siiski see oli nagu wiimane hingetõmmamine juba. Kindral Bodisko lastis rahulipu üles tõmmata.

Kindlus weel suurt häda ei tunnud, aga kudas räägitakse, wärisenud kindral Bodisko proua kangesti. See kutsunud mehegi kardetawate kohtade pealt ära warjulisesse paika. „Nad tapawad meid!“ arwanud proua. „Parem on, et enne alla heidame!“¹⁾ Räägitakse weel üht kena juttu selle ümberpiiramise kohta. Kui keiser Aleksander III. wiimase korra Ahwenamaal käinud, saanud ta paari wana sõjamehega kokku. Juttu

---

1) Мошнинъ, Оборона побережскія.

tehes kuulnud keiser, et need mehed omal ajal Bomarsundi kindlust kaitsnud.

„Miks te wiletsalt kindlust kaitsesite, et ta waenlastele ära andsite?“ ütelnud keiser.

„Ei me ära annud!“ wastanud wanad sõjamehed.

„Kes siis?“

„Eks ikka komandant, kes keldris kottide taga warjus istus!“ wastanud mehed.

Läti nüüd kindluse langemise juurde tagasi.

4. augustil kell 2 jättis kindlus wastapanemise järele. 6 inimest oli kindluses surma saanud, 50 haawatud.

Weel seisis homikupoolne kants Presti saarel. Siitamaale oli sedagi kindlust wahel põmmutatud, aga mitte täie hoolega. Nüüd, kus kindlus ja teised kantsid langenud, waatasiwad kōitide filmad homikupoolse kindluse peale.

4. augustil wõttis waenlaste laewastik nõuult sedagi kantsi kaotada. Nimelt hakkasiwad „Leopard“, „Hella“ ja „Kofit“ sellele tuld andma. Aga tublisti wastas kants. Paari tunnilise lastmise pärast langes Leopardi mast ja 11 kohas lõiwad kuulid Leopardi kereft läbi.

Küll teadis homikupoolne kants, et peakindlus alla heitnud, aga kantsi kaitsejad ei hoolinud sellest. Nad kõrwetasiwad edasi waenlastele wasta. Siiski ei kaua. Kellu 4 ajal tuli peakindlusest õpetaja, üks kindluse ohwitser ja 2 waenlaste ohwitseri paadiga sinna. Need käskisiwad wististi alla heita. Wastapanemine ei aidata midagi.

Homikupoolse kantsi langemisega saiwad waenlased täiesti Bomarsundi peremesteks. Kōit, keda eest leiti, pidiwad alla heitma. Allahaitmiseks ei näidanud sõjamehed aga kōige vähematti tahtmist. Ahwenamaa rahwa abil pääsis mõndagi soomlast wangist põgenema.

Allaheitjad wiskasiwad püssid niisuguse jõuga ühte huntusse, et püssid puruks läksiwad. Püssisid purustasiwad aga ühte wiisi soomlased kui wenelased. Mitmed soomlased wiskasiwad oma sõjariistad koguni kaewu. Ei tahtnud neid waenlastele jätta. Räägitakse, paljud joonud endid waenlaste tulekul joobnuks.

Kindluse allaheitmisega pidi 51 ohwitseri ja 2112 soldatit wangi minema. Ülepea langes meie poolt Bomarsundi ümberpiiramise ajal 53 meest, kuna haawatute arw 86 mehe peale tõusis. Napieri ütlu järele ei kaotanud waenlased rohkem kui 120 meest. Üks Prantsuse kindral ütles enese 21 meest kaotanud olewat. Teda hakati sellepärast 21 kindraliks hüüdma. Palju enam kahju kui kuulid tegi waenlastele koolera, mis sel ajal möllas. Räägitakse, et prantslased augusti kuus 1854 wahel 50 meest päewas koolera kätte kaotanud.

Üks Wigala mees jutustab wõitlemise kohta Bomarsundis järgmist: „Prantslased tuliwad meie kallale. Need oliwad hakkajad mehed põmmutama. Küll tegime meiegi hoolega tööd. Meie mehed kihutasiwad 8 lõõtsaga kuulisid tuliseks ja lastsiwad siis. Ei aidanud. Prantslased tuliwad ja wõtsiwad ometi meie kantsid ära. Meid kõiki wõeti wangi ja wiidi laewadega Prantsusemaale. Seal pandi meid tööle. Pidime püssirohu kellert parandama. Eiti pidime mulla endise keldri pealt ära karrutama, siis ehitust parandama, ja wiimaks mulla parandatud keldri peale jälle tagasi wedama ja keldri ilusasti kinni katma. Prantslased käisiwad meiega üsna ilusasti ümber. Töö eest makseti meile päewapalkagi, nii et me sugugi ilma hinnata ei teeninud. Pärast sõja lõppu saadeti meid jälle kodumaale tagasi.“

Rudas lugu Bomarsundi kindlusega pärast allaheitmist olnud, selle poolest lähewad arwamised wäga

laiale. Ühed tõendavad, ühendatud waenlaste sõjawäe kuulid rikkunud kantsid nii väga ära, et päris wõimata olnud neid kauem pidada. Teised jälle arwawad, et Bomarsundi kantside saadud wigasid sugugi suureks ei tohi arwata. Oleks Bomarsundis tubli päälit olnud, oleks kants weel kaua wõinud wasta panna ja ei olekski eht sugugi waenlaste kätte langenud. Igapidi lähewad Bomarsundi allahetmise asjus mõtted väga lahku. Suurem jagu arwustajaid näitab ometi ses arwamises olewat, et mehed ega kindlus wiimase were-tilgani wasta ei pannud. Nende wabanduseks piame meelde tuletama, et kindlus ise kaugeltki walmis ei olnud ja sellepärast waenlastele wõimalikuks tegi kindluses wiibimist ütlemata raskendada.

Ära wõetud Bomarsundi kindlused paniwad waenlasti mõtlema, mida nendega nüüd teha? Waenlastele tuli kartus, et wenelased talwel üle jää tulewad ja kindlused nende käest ära kisuwad, kui nad sinna talweks jääwad. Sel põhjusel tegiwad inglased ja prantslased otstuse kantsisid täiesti ära purustata.

Kõige esmalt purustasiwad nad 18 augustil homikupoolse kantsi Presti saarel ära. Rahe plahwatusega tehti kants maaga taha. Siis tuli kord põhjapoolse kantsi kätte. Peakindluse purustamise kallal pidiwad waenlased 3 päewa tööd tegema, enne kui nad taast jagu saiwad. Mõned kindluse raudkiwid saadeti koguni Prantsufemaale näha. Prantslased pidiwad imestlema ja nägema, kui wägewaid töösid nende sõjamehed korda saatnud. Peale selle wiisiwad waenlased kõiki hinnalisi asju kaasa, mis eest leidsiwad. Londoni muuseumis hoitakse praegu alles püüfidsid, kiriku kellu jne. alal, Bomarsundist sinna wiidud.

2 septembril lahkusiwad wiimased inglased Ahwena-maalt. Teha polnud neil siin enam midagi. Bomarsundi kindlus oli ju purustatud.

Mõni nädal hiljemini lehwis jälle Wene kahe peaga kottas Ahwenamaa kaljudel. Ara häwitatud Bomarsundi kindluse ostis Soome walitsus 3200 margi eest enesele. Kindlusest sai ta 12 miljoni telistiki.

Kroonlinna katsumas.

Sweabori ja Kroonlinna ärawõtmine kipitas waenlastel kangesti südamel peal. Ühtlasi teadsiwad nad aga ka, et üleüldiselt Sweaburgi ja Kroonlinna kōwaks kindluseks peeti. Enne kui nad nüüd ühe ehk teise peale hakkasiwad tormi jooksuma, tahtsiwad nad järele waadata, kas ülepea lootust on tähendatud kindlust lätte saada.

Kroonlinna ärawõtmine oleks kõige tähtsam olnud. Sest Kroonlinna ärawõtmisega oleks ju tee Peterburki lahti seisnud. Sellepärast katsusiwad inglased nimelt selgust mureseda, kudas lugu Kroonlinnaga on.

1 juunil lagunes sõnum Kroonlinnas ja warsti Peterburis laiali, et waenlaste laewastik Kroonlinnale ligineda. Selle asemel et niisuguse sõnumi peale metsa jooksta, nagu mitmes wäheamas linnas sündinud, ruttasiwad Kroonlinna rahwas sadama müürile waenlastele wasta. Tahtsiwad seal paremini waenlasti näha. Nende meelest näitas, nagu tuleskiwad waenlased neile wõeraks. Niisamasugust meelt awaldasiwad Peterburilasedki. Nad hüürisiwad aurulaewu ja sõitisiwad nendega Kroonlinna alla waenlasti waatama. Paraku tegiwad waenlased uudishimulistele ootajatele pika nina. Kudas ka wahtijad õhtu poole wahtisiwad ja pikafilmaga waenlaste laewade suitsu otsisiwad, ei puutunud neile midagi filma. Ilma midagi nägemata pidiwad wahtijad koju tagasi minema.

Selle asemel käiswad kõige kõrgemad isikud ühte lugu Kroonlinna olusid järele vaatamas. 3 juunil waatas keiserinna Kroonlinna laewastiku üle, 6 suurwürst auujärjepärija ja 9 ja 11 keiser Nikolai I. ise. Keiser jäi laewade ülewaatamisega rahule ja lubas igale laewamehele pool rubla.

Wahe ajal käiswad mõned üfsikud Kroonlinna laewad waenlaste laewastikku otsimas, aga ei leidnud midagi. 12 juunil wiimaks kuulutas telegrahw, et kangel merel waenlasti näha olla. Sedamaid wõttis admiral käsu peale aurulaew „Hertsog Leuchtenbergski“ ankrud üles ja sõitis merele waenlasti otsima.

Wene laewastikul algas reidil elu. Kõik walmistasiwad endid hoolega waenlaste wastawõtmise wasta. Linna rahwast woolas jällegi hulga kaupa sadama müüridele waenlasti waatama. Ei mingijugust kartust polnud waatajate ega meremeeste seas näha.

Õhtu kell 6 jõudis „Hertsog Leuchtenbergski“ tagasi ja andis eemalt juba märkidega teada, et ta Seiskari ligidal waenlasti näinud. Selle peale andis admiral Riford koha käsu suurtükka laadida ja teelas ära laewamehi maale päästa. Kindral-admiral jälle sõitis Peterburki keisrile waenlaste ilmumisest teatust wiima.

Oodati, oodati waenlast, ei waenlast kujagil. Oodati järgmine päewgi: ei näha kedagi. Kroonlinnas pääsis jutt juba laiali, et waenlastele hirm peale tulnud ja nad putked mängima pannud. Ega nad ometi jäneste liiki langenud: polnud weel kindlusi näinudki ja oleksiwad juba putku pannud. Palju enam ootasiwad waenlaste laewad teisi laewu järele, et nende suurem hull Kroonlinna kohta suuremat mõju awaldaks.

14 juunil homiku kell 8 hakkas merelt waenlaste 31 laewa paks suitsu paistma. Kroonlinna laewastik seadis ennast wõitlemise wasta walmis, aurulaewad

muretsefiwad auru. Peterburist ilmus kindral-admiral ja läts Aleksandri I. nimelise kindluse peale lähenewat waenlaste laewastikku waatama.

Kella 11 ajal jäi terve waenlaste laewastik enam kui 25 wersta Kroonlinnast Krasnaja Gorka kohale antrusse. 4 aurulaewa ja 2 muud laewa püüdsiwad ometi ligidamale tulla. Tolbuhini tuletorni juurde jäiwad needki seisma, saatsiwad aga kolm suurt paati tuletorni. Tuletornis kirjutasiwad inglased seinad mitmesugust kirja täis ja tõmmasiwad ei tea mispärast masti otša korwi üles. Tuletornist lootiwad nad teateid saada mere sügawuse kohta, aga et nad kedagi meretundjat tornist eest ei leidnud, hakkasiwad nad oma käe peale Kroonlinna poole edasi tulema. Neile esimestele paatidele tuliwad weel teised paadid järele. Kõik hakkasiwad usinasti merd möötma. Iga natukesema peale seadsiwad nad meremärgid juhatuseks oma laewadele üles. Kroonlinna laewastik waatas inglaste tegu pealt, ilma et neid nende töös oleks takistada püüdnud.

Teisel homikul palus Wene aurulaew „Wladimir“ admiral Rifordilt luba waenlaste meremärka segama ehk ära wõtma minna. Admiral andis luba, aga lisas juurde: Argu „Wladiimir“ liig julge olgu! Hoidku ennast waenlaste eest!

Luba saamise järele jõitis „Wladiimir“ waenlaste laewastiku poole. Ta nägi, et waenlastel 13 windiga laewa, 5 purjulaewa, 3 windiga fregatti, 8 ratastega aurulaewa, 2 muud aurulaewa, ülepea 31 laewa ankrus seisiwad. Suurema hulga peal lehwis Inglise lipp, 2 aurulaewa ja 5 laewa peal aga Prantsuse oma. „Wladiimir“ hakkas kohe merest waenlaste meremärkide wälja noppima.

Waenlased seda nähes kohe „Wladiimiri“ kallale, 2 aurulaewa wiskasiwad ankrud üles ja hakkasiwad

„Bladiimiri“ taga ajama. „Bladiimiri“ komandöriks seisis admiralil sõna meeles: „ära ole liig julge!“ Sel põhjusel pööris ta sedamaid ümber ja jättis märkide väljawaõtmise pooleli. Suba lendasiwad waenlaste kuulid „Bladiimiri“ poole, aga pika maa pärast ei ulatanud need „Bladiimiri“ ligi. Õnnelikult jõudis „Bladiimir“ seisukohale tagasi.

Inglased ajasiwad tüki maad „Bladiimiri“ taga, kuni nad kindluste ligidale jõudsiwad. Kartes, et kindlused neile raudset rahet selga hakkawad külmama, wähendasiwad nad sõidu kiirust ja pööراسiwad laewastiku juurde tagasi. Kindlused waitisiwad. Ei arwatud kuulisiwad waenlaste pihhta lendawat.

Waewalt jõudsiwad „Bladiimiri“ tagaajajad tagasi, kui ju 6 aurulaewa jälle laewastikust lahkusiwad. Need hoidsiwad oma kursil enam põhja poole. Tolbuhini madalikust möõda minnes pööراسiwad nad Kroonlinna ja põhjapoolse ranna wahel. Kroonlinna maa nina kestkohale seisma jäädes ja ankruid wette lastes hakkas see laewastik äkisti Kroonlinnale tuld andma. Aga mis ja annad: linn liig kaugel. Kuulid kukuwad enne wette kui linna jõuawad. Küll katsusiwad waenlased kaugemale lasta, aga kuulid ei ulatanud. Seda nähes jätsiwad waenlased linna põmmutamise seisma ja jaatsiwad paadid wälja mere sügawustmööõtma, kas kaldale ligimale ei pääseks, et kuulid linna ulatafsiwad. Paadid katsusiwad siis hoolega merd möõõta, leidsiwad aga suuremalt jaolt madaliku eest. Kindlustest hoidsiwad nad endid hoolega eemale, et kindluste kuulid neid nende töõs ei segaks.

Sel päewal juhtus waenlastele küüsi üks wäike laew, mis kaladega Soomest tuli. Inglased wõtsiwad laewa finni ja otjisiwad läbi. Leidsiwad laewalt kolm meest, 8 puuda lõhefala ja mõne tündri räimi eest. Wiis iganes wõõta sündis, wiisiwad inglased oma laewa.

Kaks rukti leiba juhtus nende näppu. Need murdsiwad nad lohe katti ja sõiwad ära. Käimi ainult mehed ei tahtnud, kõik muu kõlbas neile. Maksu peale aga mehed ei mõtelnudki. Üks Soomest tulnud wäitse laewa mees wiidi sõjalaewa peale, kus ta ühe wäitse halli mehe nägi, keda ta admiraliks pidas. Sõjalaewa madrused tegiwad mehele wigurisid. Ohwitser ähwardas mehi aga, siis jätsiwad mehed wiguri tegemise järele. Soomest tulnud laewa mehelt küsiti üht ja teist, aga mees ei mõistnud midagi. Selle peale wiidi mees oma laewa peale tagasi ja lasti teda räume koormaga Kroonlinna poole purjutada.

Järgmisel päewal, 10 juunil oli udune ilm. Peale kahe aurulaewa, mis ligemal seisiwad, ei wõinud teisi waenlase laewu näha. Krasnaja Gorka telegrahw teadustas ometi, et waenlaste laewastikule veel lisa juurde tulnud.

Lõuna ajal tuli keiser Nikolai I. ise Kroonlinna waatama, kudas laewastik ennast waenlaste wasta wõtmise jaoks walmis seadinud. Laewaga „Peterburg“ sõitis ta seisulaewade juurde, mis Kroonlinna ja põhjapoolse ranna wahel seisiwad ja seal waenlase edasitungimist pidiwad takistama. Kõrge järelewaataja leidis kõik hea korra peal. Merelt tagasi tulles sõitis riigi-isa linna põhjapoolse patarei peale, kust waenlaste laewad juba selgesti kätte paistsiwad. Patareisse minnes läskis riigi walitseja patareist waenlastele tuld anda. Esimeste paukude järele hakkas waenlaste laewastik lohe ankruid üles wiskama ja kaugemale minema. Üks laew punase korstnaga ei pääsnud ise enam edasi, waid wõtsiwad teised teda oma taha wedada. Nähes, et kuulid enam waenlaste juurde ei ulata, kästi ilmaaegne põmmutamine seisma jätta ja keiser sõitis Peterhoowi tagasi.

17 juuni hommikuni seisis waenlaste laewastik

wagufasti ankrul Krasnaja Gorka kohal. Ainult üks aurulaew ruttas kaht Soome alust kinni püüdma, mis Kroonlinna poole purjutasiwad. Öhtu kella 5 ajal tõstfiwad wiis waenlase laewa ankrud üles ja sõitfiwad Kroonlinna poole merd möötma, neli neist põhjapoolsese sõiduweele, wiies aga suurele reidile. Rõige aja hoidfiwad nad endid nii kaugel, et suurtüki kuulid neid ei wõinud puutada. Kroonlinna laewad waatafiwad pealt, mis waenlased tegiwad, ilma et neid tülitama oleksiwad rutanud. Päikese loojamineku ajaks tõsjutasiwad laewad oma seisupaigale tagasi.

Waenlaste järelewaatamised ja mere möötmised tunnistasiwad ikka selgemini, et Kroonlinna hirmus kõwaks pähklikz tuleb lugeeda. Iga järelewaatamisega saiwad inglased paremini aru, et nende laewastik milgi kombel Kroonlinna ära ei jõua wõita. Sellegi poolest ei kaotanud nad weel lootust. Järgmisel päewal saadeti inglaste poolt 9 laewa korraga järelewaatamisele, 5 põhjapoolsese sõiduweele, 4 suurele reidile. Meie laewastik arwas, et suur Englise laewastik kohe esimestele laewadele järele tuleb. Siiski kolmetunnise mere möötmise järele pöörafiwad Englise laewad endisele kohale tagasi. Paadid käisiwad jällegi Tolbuhini tuletorni waatamas.

Järgmisel päewal, laupäewal, seisis waenlaste laewastik täiesti wagu. Pühapäewal 20 juunil nähti aga wara homikul juba waenlaste laewastikku kangesti suitswat. Wene laewade peal hakati pühapäewast Jumalateenistust pidama. Korraga teatati admiral Rifordile, et waenlaste laewastik wiist Kroonlinna poole tuleb. Admiral arwama: küll me neid jõuame wasta wõtta, enne tarwis Jumalateenistus ära pidada. Seni pandi teiste laewade peal rutuga kõik waenlaste tuleku wasta walmis. Jumalateenistuse lõpul ütles admiral Riford: „Nüüd Jumala

nimel waenlaste wasta wälja.“ Aga kus waenlased? Waadati, waadati. Waenlaste laewad lähewad Wene laewastikust üks teise järele ifka kauge male ja kauge male. Natukesse aja pärast ei nähtud admiral Napieri laewastikust enam muud kui pilwe taewa serwal.

Seda wiisi lõpes admiral Napieri kuulus eine wõtmine Kroonlinnas ja lõune jõök Peterburis.

Turu tüli.

Kudas waenlased Bomarsundi langemise pärast ka turutrummi löiwad, nagu oleksiwad nad poole maailma juba ära wõitnud, ei olnud admiral Napier ettewõtmisega ometi sugugi rahul. Suurem jagu loorberi pärgi Bomarsundi purustamise eest langes prantslastele, mitte aga inglastele. Napier ihaldas südamest niisugust wõitu, kellest prantslased midagi osa ei saanud. Turu linna ärawõtmisega lootis Napier enesele paremat auupärga muretšeda.

Ilma prantslaste abita tahtis admiral Napier Turu linna ära wõtta. Sellepärasi saatis ta ainult Inglise laewad wälja Turu linnale tuld andma.

Turu sõjameeste juhataja kindral Ramsay juhtus ometi aegjasti Napieri nõuust teadet saama. Sedamaid andis ta käsu wälja: lahe suhu tehtagu tõkked ette, et waenlased Turu alla ei pääseks. Tõkete taha seati kuulsad sõude suurtüki paadid 2 pataljoni meestega üles. Need suurtüki paadid seisiwad kapten Akulowi juhatusel all. Suurtüki paatide ligidal peata siwad aurulaewad „Sastreb“, „Kuurik“ ja „Letutshi“ nende paatide ärawiimiseks, mis wiga saanud. Peale selle saadeti laew „Admiral“ merele waenlasti waatama.

10. augustil umbes kella 4 ajal jõudis „Admiral“ tagasi. Tõigi selle sõnumi kaasa, et waenlased ligidal.

Warsti nähti saarte takka juba waenlaste laewade suitsu. Seal tuli: 1 suur fregatt, 2 suurt aurulaewa ja 2 wähe-
mat aurulaewa.

Nelja wersta kauguselt hakkasiwad inglased Turu linnale ja Wene laewastikule, õigem suurtüki paatidele tuld andma. 40 minutit kestis hirmus põmmutamine. Waenlaste kuulid tantsisiwad suurtüki paatide ümber ja wiskasiwad wett wasta taewast. Wene sõjamehed näg-
iwad surma ja hukatust filma ees ja istusiwad wagusi selle käes. Ükski suurtükk ei wastanud waenlastele. Arwati, et kuulid nii kaugele ei ulata.

Korraga hüüdis kindral: „Poisid, tuld!“ Ühtlasi tõmmati märk üles. Waenlaste laewad oliwad suure Bohholmi saare takka nähtawale tulnud. Nüüd ulatasiwad Turu kaitsjate kuulid nende juurde. Sedamaid sülitasiwad suurtükipaatide suurtükid oma tulised suud tühjaks ja nende järele andsiwad ka patareid walu. Patareid pidiwad ometi pea waikima, sest kohalikud olud ei lubanud neid tuleandmist jätkata. Seda enam põmmu-
tasiwad ometi Wene suurtükipaadid waenlastele pihta.

Tund aega kestis wõitlemine meie poolt, kui waen-
lased heaks arwasiwad tagasi sõita. Üks suur laew oli wist hästi wiga saanud: teine wedas seda edasi. Wene suurtüki paatidest ei saanud ükski wiga, küll aga oli 3 meist surnud, 2 raskesti ja 8 kergesti haawatud.

Kõige kõrgemalt anti Turu kaitsjale igale ühele rubla ja peale selle weel kõige agaramate jaoks 12 sõja aumärki.

Ükşi waenlaste keskel.

Ammu nähti juba must kass inglaste ja prants-
laste wahelt läbi jooksnud olewat, kui ka mõlemate sõjawäed üheskors wenelaste wasta sõdisiwad. Nimelt püüdisiwad inglased kõike süüd prantslaste selga lükata

ja wahel prantslastele sealgi süüdi otsida, kus süüdi ei leitud.

Admiral Napier kirjutas Bomarsundi langemise järele Sweaburki kirja ja andis kirjas teada, tema ei wastata selle eest, kui prantslased Bomarsundi wangi wiidud weeste naestele ja lastele, kes maha jäänud, ülekohut ei teha. Paras oleks, kui Wene walitsus Bomarsundi kaitstjate naesed, lapsed ära koristaks ja kufagile worjule wiiks. Karpo saare juures 25 penikoormat Turust, lubaswad inglased naesed, lapsed wene-lastele wälja anda.

Kohe anti auru-laewa „Detutshi“ juhatajale leitnant Kostenkole käsk kätte Karpo saarele minna naisi ära tooma. Leitnant Kostenko läks teele. Tõudis Karpo saarele. Kus inglased? kus naesed, lapsed? Ei ainustki laewa näha. Küüsis saarerahwalt. Kuulis: inglased edasi purjutanud.

Tüki ootamise peale sõitis „Detutshi“ tühjalt tagasi Turusse.

Leitnant Kostenko teadet kuuldes andis kindral Ramsay Kostenkole uue käsu sinna saare juurde minna, kus Kostenko inglased ütles wiibiwat ja seal asja korda saata. Kostenko sõitis. Ei inglasi jällegi näha. Saarerahwa käest kuulis Kostenko, kuhu inglased nüüd purjutanud. Ehk tal küll sinna minekuks käsk puudus, sõitis ta ometi oma pead sinna ja nimelt kesk waenlaste laewastiku sekka. Waenlased imestlesiwad. Mis see tähendab: wäike Wene lipuga laew tuleb kesk meie sekka? Kostenko tüüris oma laewa Prantsuse admiralil laewa „Inflexible“ kõrwa ja saatis ohwitseri sinna asja pärast seletust nõudma. Seal wastati: kui Napier käsu annud, mindagu Napieri juurde! Detutshi edasi, ikka waenlaste laewade wahelt läbi kuni Napieri laewan Seal läks Kostenko Inglise admiralil juurde.

Napier imestledes küsima: „Kudas te siia saanud?“

Kostenko wasta: „Teie käsu peale!“

Napier jälle: „Kas te siis midagi ei kardate?“

Kostenko wasta: „Mis siis; muu laewal on ju walge lipp ülehel!“

Napier uuesti: „Te olete määratud kohast palju kaugemale tulnud. Sellegi pärast pian ma teie usaldusest lugu ega taha teile kudagi pahandust teha!“

Kolmeks päewaks jäi leitnant Kostenko Inglise laewale ja nägi, kuida Bomarsundi kindlused purustati. Siis alles wõis ta „Petutshi“ ankrud üles tõmmata lasta ja Bomarsundi wangi wiidud rahwast maha jäänud õpetaja ja 77 naist ja last Turusse wiia.

Alasta wahetusel.

Sügisel jõudis kätte ja tegi inglaste ja prantslaste elamise ikka raskemaks. Ikka raskemaks läks kodumaalt toidumoonna saada Arukorral juhtusiwad waenlased meie maalt saama, ja siiski natuke. Suur laewastik tarwitas aga palju. Kui laewastik ranna ligidale ilmus ja mehed wälja tuliwad kas loomi ehk muud elu tarwitusi nõudma, seal katsusiwad rannarahwas ruttu loomi rannast kaugemale ajada, et waenlased kätte ei saaks. Wõtsiwad nad loomad, oli teadmata, kas nad tasu andsivad.

Sügisised tormid ja tuuled aitasiwad omaltki poolt mere elu raskemaks teha. Üks laew teise järele hakkas kodumaale tagasi sõitma. 9 oktoobril 1854 kadusiwad wiimsed Inglise laewad Naisisaare juurest ja päew hiljemini Väänemerele. Nüüd tuli admiral Rifordile julgus. Admiral saatis mitu sõjalaewa wälja inglasi otsima. Mõne päewa pärast tuliwad aga laewad selle teatega tagasi, et ainustki waenlast nende silma ei puutunud. Nüüd wõiswad meie maal kõik jälle rahulikumalt hingata.

’ Kõju jõudes tõusis Inglise ja Prantsuse laewastikule alles torm wasta. Ajakirjandus tippus kangesti laewastiku kallale. Mis on meie laewastik teinud? kirjendasiwad inglased. Bomarsundi purustanud! Ei, seda on prantslased teinud! Inglise laewastik on maganud!

Waljult mõistis ajakirjandus Napierile süüd, kes sõtta minnes palju lubanud. Kus on Napieri wõidusaak? küsisiwad üks ja teine. Ja üks pilkeleht andis kena wastuse selle peale. Napier näitab uhkelt wadasse aetud silkude peale ja ütleb: „Siin! Waata neid olen ma Läänemeres püüdnud!“

Ajakirjanduse nurin mõjus nii palju, et Napier ametist lahti lasti ja Dundas tema asemele laewastiku juhatajaks määrati. Süümõistmised Napieri kohta kestsiwad aga edasi. Napier pidi sule kätte wõtma ja ennast ajakirjanduses wabandama. Ta näitas, et wõimata olnud midagi suuremat ette wõtta: Wene laewad hoidnud endid kindluste all sadamates warjul ega tulnud sealt wälja. Inglise laewastik ei wõinud madalate randade pärast jälle Wene kindluste ligi sugugi pääseda. Mis wõis Napier kest merd seda wiisi wenelastele teha! Riisugusid ja muid põhjusti tõi ta oma wabandamiseks ette.

1854 aasta lõppes küll, aga ei lõpenud weel sõda. Läänemeresel soikus ta, aga Mustalmerel kestis ta ühte foodu edasi. Sõja edasikestmine tegi Läänemeres ja mere ääres sõja wastu walmistamise tarwilikuks. Raitsjate hulka, kelle arw aasta ennemalt 200,000 olnud, suurendati, peale selle asutati weel iseäralikud wabatahtlikud kaitsealgad, kelle asutamises Peterburi suuremad mehed iseäranis tööd tegiwad ja kelle juhatajategi nad oma hooleks wõtsiwad.

Talwe jooksul suri Läänemere laewastiku ülemjuhataja admiral Riford. Tema asemele ei nime-

jatud enam teist, waid jäeti iga divisjoni juhatus divisjoni admiralil hooleks. Kroonlinna komandör Lütke hooleks jäeti divisjonilise teele määrata. Kui ka suur-tükipaadid 1854 oma kõlbuse kohta hiilgawat tunnistust annud, ehitati ometi mõnda uut suurtükipaati juurde, kuid aurumasinatega juba. Osa neist valmistati Soomes, osa Peterburis. Nagu 1854, seisis 1855 kaks divisjoni laewastikku Kroonlinnas ja osa 3—da divisjoni laewugi, kuna kolmas divisjon suuremalt jaolt Sweaboris wiibis. Narwa Jõesuus seisis hulk sõude-suurtükipaatisid, niisama Wäina Jõesuus.

Uued hirmutusjed.

Juba Aprilli kuus 1855. ilmus Inglise laewastik jälle Läänemerele. 63 lippu ja 1640 suurtükki ahwardasiwad meie waad waenu tallermaaks teha. Prantslaste laewastik jõudis pisut hiljemini 8 laewaga järele. Mõlemad laewastikud üheskoos kuulutatiwad awalikult, et nad kõik Läänemere sadamad suluwad ja laewu enam sisse ega wälja käia ei lase. Peaseisju kohaks walisiwad waenlased jällegi Naisaare, kust nad oma laewu igasse külge ristlema saatsiwad

Nagu Napier mõtles Dundaski kõige pealt selle peale, et Kroonlinna ära wõtta. Kroonlinna katsuma saatis ta warsti laewad wälja : 15. mail jäi osa laewastikku Seiskare juurde ankrusse, osa jälle sõitis Krasnaja Gorka alla wälja ja jäi sinna seisma. Niisama wähi nagu aasta eest kartis Kroonlinn nüüdki waenlasti. Rahwas läks wallidele wälja waatama, mis waenlased teewad. Niisama sõitis Peterburi suuremat sugu rahwast palju wälja Ishoora kõrge kalda peale waenlaste laewu waatama. Nagu aasta enne mõõtsiwad waenlaste laewad agarasti merd, aga kaugemale

nad oma ettevõtmisega ei saanud. Ju 1854. sügise oli Kroonlinna ja Dranienbaumi wahel mõnda ujuwat patareid igauks 4 suurtüüga ehitatud. Iga patareid pidi peale selle weel üks sõjalaew kaitsma. Muidugi oli Kroonlinn igapidi kindlamaks tehtud, meresse tõkked walmistatud, miinid pandud j. n. e.

Seda wiisi ei julenud Dundaski Kroonlinnas midagi ette wõtta. Paar laewa kaapas ta ära, mis Dranienbaumi poolt küllest läbi püüdsiwad tungida. Süsterbeki (Sestrotetski) pool külles tahtsiwad inglased maale tungida, aga sealgi oliwad kaitsjad ees, kes waenlasi warsti taganema sundisiwad. Kindlustest kaugemal lastsiwad waenlased mõne paugu, aga need paugud ei teinud muud kui et mõne telegrahwi posti purustasiwad. Sellega lõppes nende Kroonlinna uus hirmutamine.

Walla mõrtsukad.

Magu tähendatud, ähwardasiwad waenlaste admiralid seekord sadamaid julguda ja seega laewa sõitu kinni panna. Laewa sõidu linnipanemiseks ristlesiwad waenlaste laewad enam kui enne Gesti rannas. Muhu wäinas nähti neid ühte lugu. Tihti käisiwad waenlased Muhumaal ja Wirtsus ja Harilaiul koguni wahel maal ajawiiteks mängimas. Wormsi nägi neid arwem, sagedamini aga Hiiumaa, kus nad mõnigi korra Sügawjadamas maale astusiwad. Kus inglased ligidal mõne paadi ehk puuhunitu nägiwad, pistsiwad nad kohe tule otja. Nii põletasiwad nad ühe korra Sügawjadamas kaks paati korraga ära.

Miisama käisiwad waenlased muude wähemate saarte peal maal, wahel aga mannermaa rannaski, kui mere madal äär neid rannast liig kaugesele ei hoidnud. Enamasti

kahjusiwad nad niisugustel käikudel enestele toidumoona muretseba. Ülepea saiwad prantslased moona ennemalt kui inglased. Rahwas märkas pea, et prantslased palju paremad on kui inglased. Prantslased ei teinud rahwale ülekohut, küll aga inglased. Mis prantslased iganes enestele wõtsiwad, selle eest nad maksiwad. Inglased maksiwad kas poolikult ehk unustasiwad maksmise hoopis ära. Prantslased ei põletanud paatisid ega kaabanud waeserahwa laewu ära.

„Rööwliteks“ nimetas keiser Nikolai I. inglasi Raache ja Dulu põletamise puhul. „Mõrtsukateks“ wõime neid Gestimaal nimetada. Ühel ilusal suisel päewal nägi M a l l a rahwas, et paar Inglise laewa nende ranna kohta ankrusse jäiwad. Loomade pere-mehed ajasiwad kohe loomad ranna äärest kaugemale metsja. Lehiw Inglise lipp laewadel kuulutas ju Malla rahwale selgesti küllalt, kellega neil tegemist.

Pea märkas Malla rahwas, et paar paati meestega laewadelt maale tuliwad. Kes wõis, puges kardetud inglaste eest warjule. Ei tea, kas ei pannud paar naesterahwast õieti tähele, waid tohtsiwad nad uudisehimu pärast inglasi paremini näha, olgu, kudas oli, paar naesterahwst ei põgenenud pakku.

Inglased tuliwad maale. Kohe läksiwad nad naesterahwaste poole. Nüüd tuli naesterahwastele nagu elu sisse: nad pistsiwad putkama. Seda inglased aga ei tahtnud. „Seiske!“ karjusiwad nad. Wõi ep Gesti naesed Inglisekeelt mõistsiwad. Veel teise korra kätsiwad inglased naisi seista. Ei naesed mõistnud sedagi käsku. Seda nähes paniwad 3—4 inglasi püssid palge ja andsiwad naestele — tuld. Üks naene langes hingetult sedamaid maha, teine pääsis wähehaaawaga weel elusalt ära!

Maerdes läksiwad inglased oma teed, furnut ja haawatut maha jättes.

Seal oli nüüd inglaste rüütlit tegu! Mehed, kes endid õiguse eest ütlesiwad wälja astuwat, hakkasiwad mõrtsukateks, saiwad naeste, laste tapjateks. Ei olnud naesed neile kõige wähemat paha teinud, nii ütelda nalja pärast andsiwad inglased neile tuld. Nii-sugune mõrtsuka tegu pidi nendegi silmad awama, kes tänini inglaste rüütlitkude sõnade peale lootnud ja inglasi täesti mõneks ärapäästjaks pidanud. Ärapäästjate ja õiguse tegijate asemel saiwad inglased Eesti naeste — mõrtsukateks. Õiget wiha sünnitas see sõnum igal pool meie kui wõeral maal inglaste wasta. Wene kirjanik Fet lueb neile agaralt lewitisi.

Inglased ise katsusiwad oma mõrtsuka tegu kogemata juhtumisega wabandada. Jah, üks piis oleks weel kogemata wõinud lahti minna, aga enam kui üks korraga, seda wõib waewalt kogemata juhtumiseks enam arwata. Palju rohkem astub meie ette juba mõrtsuka töö.

Narwa Jõesuu põmmutamine.

Inglastele tuli Narwa kindlus meelde. Kas ei wõinud nad seda ära wõtta? Küll oli Narwa tüki maad merest eemal, aga ehk wõis jõe mööda Narwa alla pääseda? Tarwis oli katsuda. Kindluse ärawõtmine tähendas sõja kohta palju. Ja seda läts hädasti tarwiski, sest et ühendatud sõjawägi teisel sõja aastal weel midagi polnud korda saanud.

6. juunil ilmus 96 suurtükiline „Exmouth,“ 60 suurtükiline „Blenheim“ ja kaks aurupaati „Pincher“ ja „Snapp“ Narwa Jõesuu ligidale ja hakkasiwad merd mõõtma. Kõige pealt läts neil jõe suud meres tarwis üles otsida. Kui sügawus lubas, pidi siis muiust madalamas käiwaid laewu Narwa poole edasi tungima ja Narwa wallide tugewust katsuma. Aga

nagu enne palju rehnungisid, tegiwad inglased Narwagi ärawõtmise rehnungi õhtu : tuul wiis plaani köhe laiale.

Enne weel kui waenlaste laewad Narwa jõkke pääsiwad, teretasiwad neid Jõesuhu ehitatud patareid. Kindlused puudusiwad siin, aga selle asemel pidiwad jõkke pääsmist patareid kaitsuma. Ingliseed lootsiwad, et nad nende nõrkade patareidega pea walmis saawad. Korruga nägiwad inglased õmeti kohkudes, et Narwa jõest suurtüki-sõudepaadid neile wasta tuliwad. Kui palju neid oli, ei wõinud inglased muidugi teada. Kes wastas, et suurem hull paatid jões warjul ei seisnud? Tungisiwad inglased jõkke, wõisiwad suurtükipaadid äkisti igast küllest nende kallale tippuda. See pani inglasi mõtlema.

Köhe jäiwad Inglise laewad seisma. Nagu näha, oli edasiminef väga kardetaw. Inglise seismajäämist nähes jäi kapten-leitnant barun **Stafelberg** ka oma suurtükipaadidega seisma. Temagi ei julenud enam edasi minna. Waenlased feisiwad rannast weel 2½ wersta kaugel ja andsiwad sealt tuld. Enneks lendasiwad kuulid üle meeste peade. Suurtükipaadid omalt poolt ei wõinud inglasi sugugi wasta teretada. Kapten-leitnant **Stafelberg** teadis väga hästi, et ta suurtükid 2½ wersta peale ei ulata. Sel põhjusel pidi ta, et ta patareide warju alt waenlastele ligimale minna ei tahtnud, ainult pealt waatama, mis waenlased tegiwad. Wastalastmine oleks Wene suurtükipaatidid ainult naeruwääriliseks teinud.

Himu ilmaaegu pealtwaatamisest täis, andis kapten-leitnant **Stafelberg** oma paatidele käsu jõe suhu tagasi minna. Paatidid ankrusse pannis ei jätnud paatide ülem oma mehi muidu wahtima, waid jaatis nad patareide meestele appi. Nende kuulid nähi laugemale ulatawat. Kas nad aga waenlastele kahju tegiwad jäi teadmataks.

Kõige vähemalt ei teinud Inglise pommid Jõesuule kahju. Julgesti saatfiwad patarei mehed waenlastele raudrahet wasta.

Ara nähes, et Jõesuu kaitstjatest hõlpsalt jagu ei saa, laskis Inglise admiral õhtu kell 5 ajal lastmise järele jätta ja sõitis laewadega edasi.

Keegi ei oleks uskunud, et inglaste põmmutamine nii wähä kahju pidi tooma. Sest jaadik ei mõtelnud inglased enam Narwa ärawõtmise peale. Nad jätsiwad Jõesuugi rahule.

Jõesuu põmmutamisega oleme kõik ära kõnelelud, mis inglaste Eesti rannas käimisest teada. Wist on inglased weel mitmes paigas mujal maal käinud ja wäikseid wägitiikfisid teinud, aga selle kohta ei anna ükski hallikas tunnistust. Wäga soowitaw oleks, kui rahwaluule korjajad üles kirjutaksiwad, mis rannaäärne wanem rahwas waenlaste meie maal käimisest 1854 ja 1855 teab rääkida. Seda wiisi saaksime inglaste ja prantslaste tegudest täielikuma pildi. Igapidi liigub ranna rahwa suus wiimase Läänemere sõja kohta mündagi lugu.

Wiiburi wõtmise piid.

Nurja läinud ettevõtte järele Eesti rannas, pöörfiwad waenlased jälle Soome poole. Wiiburi kindluse peale heitsiwad nad silma. Sõja algusel oli kindral D g a r e w kindluse üle waadanud ja Peterburki teatanud, et kõik heas korras olla. Hoopis teistmoodi pilt saadi, kui insindör K r e n k e 1855 aasta algu pooltel Wiiburi üle waatas. Krenke ütelse järele seifis Wiiburi kindluse tugewus ainult paberil, tõe poolest ei kõlbanud kindlus kaitseks sugugi. Suurtükide proowimisel nähti, et pommid 50, -mõned aga ka ainult

20 sülla peale juba maha langesiwad. Mis pidi niijugune kindlus tähendama?

Insinöör Krenke walju otsuse järele algas sedamaid kange Wiiburi kindluse äraparandamine. Aprilli kuu ei pandud mitte üksi sõjamehi, waid ka prii inimesi kindlust parandama. 1000 inimest saadeti iga päew tööle. Iseäranis waadati selle peale, kudas Wiiburi kindlust mere poolt küljest tugewaks teha.

Uura lahesse pandi parajasse paika tõkked ja kaldal ootasiwad püssimehed waenlast. Ühte teise lahesse uputati sõidu kohale kiwidega täidetud wanu laewu ja pandi peale selle wette weel köied ja ahelad laewade kinnipidamiseks. Lahe kaldale walmistati patareisid, kuhu mitmed suurtükid paigale pandi. Turgi saare patareile saadi siis alles suurtükid sisse, kui waenlased juba ilmusiwad. Peale selle kaitseiwad Wiiburi alla minewat lahet weel 8 suurtüki-paati.

1. juulil 1855 ilmus Uura lahesse kolm suurt Inglise sõjalaewa. Fregatt „Arrogant“ teise suure laewaga jäi Kirikuneeme kohta seisma, üks suurtükipaat 7 wähema paadiga ja 700 mehega tungis edasi Wiiburi lahesse. Umbes kellu 9 ajal puutusiwad nad meie suurtükipaatidega ja aurulaewa „Tosnaga“ kokku. Üks waenlaste paat sai augu sisse ja hakkas wajuma meie laewade ja patareide tule andmisest. Nuttu wiisiwad teised ta „Arroganti“ juurde tagasi. Selle aja sees hakkas „Arrogant“ Rawansaarele tuld andma. Kell 10 õhtul jäi wiimaks põmmutamine järele. Teisel homikul parandas „Arrogant“ esmalt saadud wigasid, tõstis siis ankrud üles ja läks teiste laewadega oma teed. Inglise põmmutamine oli meie pool ühe mehe tapnud ja 8 haawanud. Inglise pool oli kõigest üks mees langenu.

Warsti pärast inglaste äraminekut tõusis meie pool waidlemine, kes õige inglasi minema kihutanud,

Kas maawägi wõi merewägi. Mõlemad soowiswad wõitja auu enesele. Maamehed kuulutasiwad, et suurtüki paadid wäga wiletsalt lastnud ja nende süü läbi inglased koguni kaugele lahesele pääsnud. Kapten-leitnant Flotow selle wasta kirjutas, et patareide süüks inglaste nii kaugele edasitungimist tulla lugeda. Alles siis kui suurtükipaadid hakanud tuld andma, jäänud waenlased seisma ja pistnud pea koguni pögenema.

Keisri poolt nimetati iisäraline komisjon asja üle kuulama, kas maa wõi mere wägi suuremat agarust Uura salmes üles näidanud. Lugu lõppes sellega, et kõik meremehed, kes Uuras inglaste wasta wõidelnud, auumärkijid saiwad. Kohkesti auumärkijid langes aga patareide kaitswa maawäe osaks.

Wähemad kottupõrkamised.

Soome sadamate sulgumisel põrkasiwad waenlased mitu korda ranna kaitsejatega kottu. Wahel ei küsinud inglased sugugi, kas keegi randa kaitseb, waid andsiwad tuld nagu Malla rannas. Korra ilmusiwad inglased Uuelinna alla ja nõudsiwad linnalt liha. Kui linn määratud ajaks liha ei saatnud, hakkasiwad inglased 8. juunil linna põmmutama. Nad tapsiwad ihe wanamehe ja üks naene jäi jalgadest ilma. 9. juunil tungisiwad nad Kottkaste ja pistiwad Kotka põlema. 13. juulil häwitasiwad inglased Raumal 3 Soome-laewa ja 54 maja ära. Sarnasid tükkisid tegiwad, nad weel Pori ja Dulu juures. Nii sugune häwitamine kestis 9. novembrini, mil inglased weel 8 Soome-laewa ära wõtsiwad

23. juulil ilmusiwad waenlased Lowija ligidale kus pool lagunenud Swartholmi kindlus seisis. Nad

läksiwad Swartholmi kindluse kallale. Et keegi seda ei kaitsnud, purustasiwad nad selle ära.

Kohe selle järele algas Lowiijas suur tulekahju, mis peaaegu terve linna ära hävitas. Sel ajal usuti kindlasti, et inglased linna oma tulerakettidega põlema pannud. Wõned uuema aja kirjanikud ometi arwawad, et tuli Lowiijas metsa põlemise tõttu lahti pääsnud ja inglastele Lowiija põlemise kohta mingisugust süüd mõista ei wõida. Umbes 90 maja langes sel ajal tule ohwriks Lowiijas. Wäike linn oli niisuguse suure häwituse tõttu kaunemaks ajaks hoopis kammitsasse pandud. Kuu aega kulus ära, enne kui linn jälle wõis edenema hakata. Ja siiski edenes ta pikkamisi: tuli oli ta paremad jõud sõja ajal ära jõonud.

Sweabori wõitlemine.

Sweabori kindlust arwati Wenemaal ja wõeral maal kõige paremate hulka. Wähä oli ometi neid, kes ta häid omadusi oma filmaga näinud. Enamisti kõik rääkisiwad järele, mis nad teistelt enne kuulnud. Napier omal ajal lubas Sweabori kohe ära wõtta, aga eemalt Sweabori kaljust loomu nähes kadus tal wiimne kui nõuu Sweabori wõtmisega katset teha.

Suuresti kohtus keiser Nikolai I. ära, kui ühel päewal suurwürlst Konstantin Nikolajewitsh ühe kirjaga ta juurde astus ja poeg talle kirja ette luges. Kirj oli küll ilma nimeta, aga kirja sisu ütlemata tähelepanemise wäärt. Kirjas tähendati, et kui waenlane jõuab, ta 24 tunniga Helsingi ja Sweabori ära wõtab, sest et suur saar reidi homiku pool küllal täiesti kaitseta seisab. Waenlased wõida kergelt selle saare ära wõtta ja sellel saarel seisukohta wõttes sealt kindluse müüridele tublisti tuld anda. Kindluse müürid ei

pidada aga mingisuguse kõwema tuleandmise wasta.

Keiser Nikolai I. kutsus sedamaid kindral-adjutanti Arkas'e enese juurde, andis talle käsu sedamaid ühe teisega Sweaborgi sõita, lugu seal järele waadata ja kui tarwis, sedamaid seal tehtawate tööde kohta keisri nimel käsku anda.

Selsamal öösel kihutas kindral-adjutant Arkas juba Sweabori poole. Sinna jõudes oli ta ja ta seltsimehe esimene hool, kindlust hästi järele waadata. Ja mis ta nägi, pani teda ehmatama. Sest saadik kui Sweaborg 1809 wenelaste kätte jõudis, ei olnud seal peaaegu nii hästi kui midagi tehtud. Lootuses wana ümulsuse peale oli edasi elatud. Mitmed patareid oliwad sinna ehitatud, kus neid sugugi ei tarwitatud. Teisel aga, kus neid hädasti tarwitati, puudusiwad nad. Gustawswärdi kindluse müürid oliwad nii lagunenud, et neilt ei juletud suurtükisid lastagi.

Kindral-adjutant Arkas andis kohe käsu Gustawswärdi kandsist suurtükide proowilaskmist ette wõtta. Sweabori komandant kindral Sorokin seisis kindlasti selle wasta ja kuulutas, et esimehe suurtüki paugu peale seinad fiske langewad.

„Langewad nad, siis langegu!“ ütles Arkas.
„Barem, et nad nüüd langewad, kui et nad waenlaste pommide mõjul langewad!“

„Ei see lähe korda! Ei mina tohi kindluse müürisid purustada lasta!“ waidles Sorokin wasta!

„Ma nõuan aga!“ ütles Arkas. Nähes, et kindral ta nõudmist weel tähele ei pane, lisas ta juurde: „Keisri poolt mulle antud woli nõjal uuendan ma oma nõudmist!“

Nüüd andis kindral järele. Laskmise tund määrati. Lasti üks kord, kaks kord, ei kantsi müürid langenuid ümber. Kui aga seitsemes pauf käis, tõusis kárin ja

müriin ja suur tolmu pilw: müürid oliwad ümber langenud!!

Waremete peal hakkasiwad koke 1000 meest tööle 1854 sui lõpu poolel. Waenlaste illumise ajaks Sweabori alla oli suurem jagu tehtawaid tööfid juba lõpetatud ja kindlus wõis julgesti waenlasi wasta wõtta. Enne läks ometi kindlusele weel juurtüki mehi hult tarwis. Sarnane kindlus nõudis 2156 juurtüki meest, tõe pärast leiti neid kindluses ometi 653. Seega pidi palju mehi juurde muretsetama.

Peale selle oli Viwasadama saarele 2 uut patareid juurde ehitatud, et waenlased sealt poolt kallale ei pääseks. Ligi 1000 meest oliwad ööd ja päewad ehitamisega ametis. Kui grahw F. Berg Soome sõjawäe juhatajaks nimetati, leidis uus ülem weel tarwis olewat ümberkaudu patareid ehitada, neist üks 16, teine 8 juurtükiga. Siingi tehti ööd ja päewad tööd, nii et 28. juuliks 1855 need patareid walmis jõudsiwad.

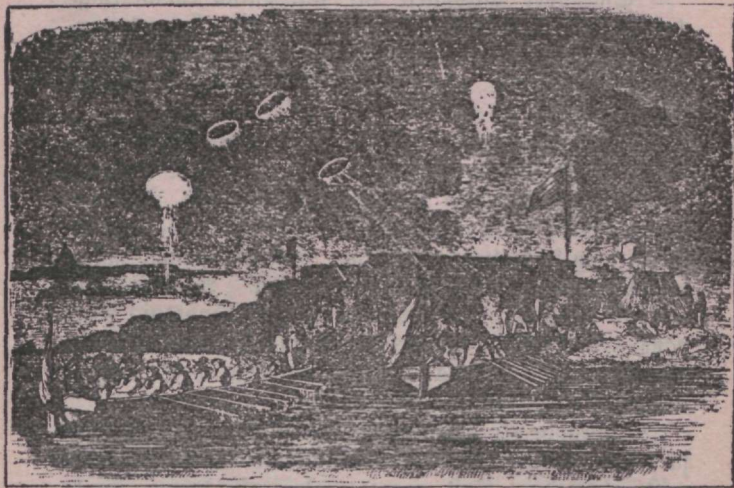
Seda wiisi wõis Sweabori kindlus waenlasi julgesti wasta wõtta.

Esimesed paugud kindlusest kõlasiwad 10 juunil 1855, mil fregatt „Amfion“ kolm paati ees, Sweabori poole lähenes. Nagu näha, tuli ta merd mõõtma. Viwasadama ligidale jõudes anti waenlastele korruga kuuest uuest patareist tuld. Wene patareid sihtisiwad nii otse, et üks paat upus, „Amfion“, 8 auku kereesse sai ja ta eestots ära wigastati. Kolmetunnilise paugutamise pärast ei jäänud sõjalaewal enam muud nõuu üle kui putkama panna. Meie pool sai üks madrus surma ja mõned haawatud.

Kui ka „Amfion“ põgenenud, ei kaotanud waenlased weel julgust Sweabori kallale tungida, seda enam, et Inglise ja Prantuse ajakirjandus niisuguse sammu ettewõtmist ühte lugu nõudis. Siiski nädalid woola-

siwad ajamerde, ilma et ükski waenlase laew ennast enam Sweaborile oleks näidanud. Juuli kuu hakatusel tuli Rönshääri saare juurde üks waenlase laew merd mõõtma. Mõne päewa pärast tuli veel teisi juurde. Seda wiisi kogus wäike laewastik kokku, mis aga wersta 5 kindlusest eemal seisis. Dö warjul tippusiwad

(Põmmutamine Abrami laulst.)

nad kindluse poole merd mõõtma, aga kindlusest nähti neid ära ja fihutati kuulidega tagasi.

25 juulis hakkas mere poolt paks suits paistma, nii paks kui enne veel polnud nähtud. Inimesed ronisiwad katustele waatama. Pea saiwad waatajad aru, et suur waenlaste laewastik otjekohe kindluse poole sõidab. Wilki ja Rönshääri wahel ühel pool ja Grohara wahel teisel pool jäimad waenlaste laewad ankrusse. Ülepea lueti 77 laewa, nende seas 25

suurtükipaati. Meri oli kinni pandud, seda piab ütlemata. Niisugune suur laewastik, nagu ta nüüd Sweabori ees seisis, pani Wene laewastiku Sweaboris nagu hiire auku kinni. Waenlaste laewastiku ees seisis wäike Abrami laid, kus prantslased kohe mulla kottidest patareid hakkasiwad tegema.

Sweabori kaitzjatele oli käst antud endid kõige ilmaaegse ruttamise eest hoida ja ainult siis pömmutada, kui julge wõis olla, et meie pommid tõesti waenlaste juurde ulataksiwad. Ilmaaegu ei tahetud püüsirohtu raisata.

28. juuli hommikul kuuldi mere poolt walju laulmist. Mis see oli? Helsingi ja Sweabori rahwas jäiwad kuulma. Pea saiwad ometi aru kätte: waenlased walmistasiwad endid wõitlemise wasta. Nad pidiwad homiku palwet. Helsingi obserwatoriumi mäele kogus rahwas kokku laulmist kuulama. Aga ei kuu wõidud kuulata. Admirali laewa „Wellingtoni“ pealt paukus suurtükk ja andis käsku koguni iseäralikku laulu alustada, laulu, mis mõistlik inimene weel vähem armastab kui kuulust kasimuusikat.

Sweaboriski hakkasiwad sel filmapilgul pafunad ja trummid hüüdma. Need andsiwad märkust wõitlemist alustada. Seft waata, admirali laewa järele paniwad teisedki laewad suurtükid pantuma ja saatfiwad kindlusesse tulist surma. Esimesed pommid sihiti õhtupoolse kindluse osa peale, siis aga wõeti päris kindlus käsile. Laia suuga sülitasiwad suurtükid jula surma raudrahe kujuk määratud sihile. Tuld ja suitsu, mürinat ja paukusi kestis wahet pidamata 45 tundi. Wähä aja pärast oli Sweaborg patju suitsu pilwe sisse peidetud. Kindlusest ei nähtud enam midagi muud kui tulejugasid, mis healsed suurtükid laiali saatfiwad ehk mõnda tule sammast, mis waenlaste pomm kindluses sünnitas. Esimene tulekahju algas kell 10 ho-

miful wäitjel Mustal saarel. Kella 12 ajal sündis fuur plahwatus Gustawswärdis saarel. Waenlaste kuul fattus pommide ladusse ja lõhtus selle puruks. Õnneks ei teinud plahwatus iseäralikku nimetamise wäärt wiga.

Mõnda korda sattusiwad linna puumajakased põlema, aga iga kord läks sõjameestel lühikese aja pärast korda tulekahju jälle kustutada. Iga tulekahju nähes hõiskasiwad waenlased kangesti, arwates, et nüüd kogu kindlus põlema süttib. Pea pidiwad nad aga nägema, et tuli kindluse meeste hoolet jälle ära kustus. Waenlaste laewad liikusiwad ülepea ühe koha pealt teise ja tegiwad sihtimise nende peale seda wiisi raskeks. Peale selle hoidsiwad nad endid ikka nii kaugele, et kindluse pommid waewalt nende juurde ulatasiwad. Mõne korra püüdsiwad suurtükipaadid kindlusele ligimale tungida, pidiwad ometi peagi meriste peadega taganema.

Widewit jõudis kätte, aga ei jõudnud hirmsa põmmutamise lõpp kätte. Ühte lugu andsiwad waenlased tuld edasi. Pommide kõrwa astusiwad nüüd weel raketid. Rakettide abiga lootsiwad waenlased nimelt kindlust põlema panna.

Kest öögi jõudis kätte, aga ikka seisis Helsingi rahwas kõrgematel paikadel ja waatas hirmust näitemängu pealt. Rahwa seas seisis grahw Berggi oma ülematega. Pealtwaatajad lugesiwad mõne korra 600 suurtüki pauku ühe tunni jooksul.

Uus päew nägi tulemere ainult. Ilma wahet pidamata põmmutati mõlemalt poolt. Kella 10 ajal pidi suur õnnetus juhtuma. Gustawswärdis fattus waenlaste kuul püssirohu keldri pihtra ja süttitas keldri puu korstna põlema. Kellegil ei olnud õigel ajal meelde tulnud seda korstent keldri pealt ära wõtta. Põlew puutoru ahwardas nüüd hirmust plahwatust

Stueabori pōmmutamine.

fünnitada. Toru põlemist nägivad mehed ometi õigel ajal. Bett kae pärast ei olnud, seepärast wõtsiwad mehed riided seljast ja wiskasiwad tule peale. Seda wiisi kustutatiwad nad riietega tule, enne kui kole plahwatus wõis sündida.

Kõige rohkem kannatas Sweabori põmmutamisel laewastik, mis kindluse all kindluse kaitseks seisis, nimelt „Rossia,“ „Hesekiel,“ ja Tsesarewitsh.“ Meist jälle sai „Rossia“ kõige rohkem walu tunda. „Rossia“ seisis juust niisugust kohta kaitsemas, kus waenlaste kuulid kõige rohkem tema pihta sattusiwad. Räägitakse, et 17 tundi ühtelugu waenlaste poolt „Rossia“ pihta sihiti. Nad tahtsiwad, maksu mis maksab, seda ujuwat Sweabori kantsi häwitada. Kõige raskesti tundid „Rossial“ olivad siis, kui ta ainult ühe 68 naelase suurtükiga weel wõis põmmutada. Kõik ohwitserid lastsiwad järgi mööda selle suurtükiga. Ülepea lastis see üks suurtükk enam kui 250 pauku.

Selle aja sees näitas elu laewa peal päris põrgu elu pilti. Wingudes lendasiwad kuulid üle pea ehk lõhkesiwad mürinaga, kärinaga laewal ja külwasiwad igale poole surma ja hukatust. Siin õhkasiwad surijad, seal käskisiwad ohwitserid, kuna paks suits wahel kõike filma eest peitis. Ohwitseride hüüet ei kuulnud ega mõistnud enam keegi, ainult kättega anti weel märkisiid. Päratumad pommid löiwad mõnda korda laewa kereft läbi, häwitades kõik, mis ees. Tule rada käis tihti niisuguse pommi järel. Seal waja tuld kustutada. Tihti kippus tuli püssirohu kallale. Üks pomm kargas walmis pandud püssirohu laengute sekka. Plahwatus sündis. Plahwatus wiskas mehed jalult maha. Silmapilguga kargasiwad madrused maast üles ja jooksiwad tulde, et püssirohu kastisiid tule eest päästa. Igal filmapilgul wõis püssirohu kast lõhkeda ja kandjatele surma tuua, aga sest ei hoolinud waprud mehed. Sulgelt waatasiwad nad surmale wasta.

See plahwatus oli 14 meest maha niitnud. Tulekustutuse mehed ruttasivad pea appi ja kustutasivad tule. Seda wiisi läks suur hädaoht mööda. Piab üttelema, et sel tule kustutusel ja laengute wäljakandmisel Eesti mehed iseäranis agarust üles näitawad. Seal on näituseks Tori mees Hindrek Nuuma, kes igal pool esimesena tulesse kargas ja laenguid ära päästes teistele head eesmärgi andis.

Kreuzwaldi teadete järele ¹⁾ ilmunud sel ajal mitmes ajalehes agara mehe pilt. Paraku pole mul korda läinud ühtki neist näha saada. Igapidi olgu tähendatud, et selle wapra teo eest Hindrek Nuuma sõja auuristi rinda sai.

Peale Hindrek Nuuma näitawad sel puhul weel paar Eesti meest oma waprust üles, need oliwad alam ohwitser Paus ja madrus Kallmann. Ilma kartmata ruttasivad nad hädaohtu ja püüdsiwad laewa suurema õnnetuse eest päästa.

Kui wiimaks hädaoht „Rosfiale“ õige suureks ähwardas minna, wiidi ta teifale warjulisemasse paika waenlaste kuulide eest ära. 11 madrust oli „Rosfia“ peal surma saanud, 89 haawatud ja kolm korda suurem tulekahju lahti pääsnud. Laewa keha tuletas paiguti sarja meelde. Wee allgi oli laew kolm auku saanud.

Wõitlemine kestis ühte söödu edasi. Prantslased oliwad öö warjul Abrami saarele patarei walmistanud ja kihutasivad homiku sealt Sweaborile raudrahet kaela. Kaks Inglise aurulaewa ja fregatt katsusiwad juba esimesel päewal mehi Drumfi saarel maale saata. Kindlusest nähti seda ja põmmutati neid sealt kobe, nii et inglased ettewõtte katki pidiwad jätma. Ainult

---

1) Kasuline Kalender 1856.

telegrahwi saiwad nad seal ära purustada ja metsa põlema panna. Aga metski kustutati pea ära.

Rahapäewase põmmutamise järele waitisiwad wiimaks waenlaste suurtükid. Kohe hakati Sweaboris kella helistama ja rahwast tänapalwele kutsuma. Waenlased waataisiwad pealt, aga waitisiwad. Järgmisel öösel katsusiwad nad ometi weel korra rakettisid linna wisata ja Sweaborgi unesti põlema panna. 1. augustil kell 8 hommikul tõstis waenlaste laewastik korraga ankrud üles ja sõitis Naisaarde oma seisupaigale tagasi.

Magu olewikus sõja sõnumid üheteise wasta räägimad, nii selgi ajal. Imelik oli kuulda, mis imet Sweaboris öeldi sündinud olewat. Brantsuse admiral teatas oma walitsusele, et wenelastel 18 laewa wiga saanud, ehk küll 4 laewa kõigest sadamas seisis, laewa, mis laewaks wõis nimetada. Brantslased kiidawad endid 4150 kuuli ja pommi Sweabori pihtra kõrwetanud olewat.

On järele rehkendatud, et Sweabori põmmutamisel 60,000 puuda malmi Sweaborgi wisatud olla. Teine jälle arwab, et 250,000 naela püssi rohtu ära prungitud olla. „Times“ teadis kuulutada, et Sweabori põmmutamise ajal waenlastel ligi 2000 meest surma saanud, 14—15 laewa ära häwitatud ja ülepea 15 miljoni rubla eest kahju tehtud. Teine leht jälle jutustas: Helsingi olla tuhaks tehtud ja Sweaborgi ei olla maa peal enam sugugi.

Kudas oli lugu ometi tõe poolest? Kui suureks piab kahju tunnistama?

Ilseenesest mõista, ei wõinud kahapäewane põmmutamine ilma kahjuta mööda minna. Suurem Sweabori kahju oli, et puumajad ära põletati. Neid oli kindluses 220, kivistimajad aga 58. Peale selle isa komandandi maja wiga. See seisis kõrgema koha peal ja puutus sellepärast seda enam waenlaste kuulide ette.

Inimeste kaotust ei wõi just suureks lugeda. 5 ohwitseri ja 50 sõjameest langesiwad ja 199 haawati. Selle arwu kaswatawiwad inglased aga 10 korda suuremaks. Peale selle oli kuul Wene kiriku tornist läbi läinud ja mõned kuuli tükid kiriku seinte sisse finni jäänud, kus nad praegu weel seisawad. Seda wiisi ei wõi kahju suureks nimetada, seda enam, et suurtükid terweks jäiwad ja laewadki peale Rossia wiga ei saanud. Kuulisiid ja sõjamoona seisid küllalt weel tagawaraks ja kindluse müürid ei olnud põmmutamise käes peaaegu sugugi kannatanud.

Piab tunnistama, et kahepäewalise ühendatud laewastiku põmmutamine liig wiletsat mõju awaldas. Põhjamaa Gibraltari tahtsiwad nad küll purustada, aga nende kahepäewase ränga töö järele seisid Gibraltar niisama ära wõitmatast kui enne. Olesiwad waenlased aasta enne Sweabori kallale tunginud, kes teab, kas see siis Gibraltari loomu oles awaldanud, aga nüüd oli Gibraltari kallal ligi aasta otša hoolega tööd tehtud ja see töö awaldas oma wilja Waenlased pidiwad raske töö järele tundma ja tunnistama: Gibraltar on tugew pähtel, kelle peale meie hammas ei hakka. Parem on, et ta rahule jätame ja ta juurest taganeme. Üks admiral tunnistas Sweabori põmmutamise kohta, et seda kõige pikaldasemaks ja kange-
maks tuleb arwata, mis merewäe poolt iganes ette wõetud. 1) Selle kõige suurema põmmutamise tagajärjeks langes aga surnult sündinud hiireke!

---

1) Колумбъ, Морская война.

Jõu katsumine Wäina Jõesuus.

Selsamal ajal kui Sweaborgi põmmutati, katsus Inglise laewastik Riia linnagi kallal õnne, pidi aga enne taganema, kui Riia linna näha oleks saanud. Dieti ei olnud see sugugi laewastik, waid suur laew admiralilipuga ja suur korwett. 28. juulil tuliwad nad Wäina jõe suhu nähtawale. Wäina jõe suus seisiskapten-leitnant Istomin oma suurtükipaatidega¹⁾

Raht waenlase laewa nähes wõttis Istomin nõuuks kallale tungida. 29. juulil kell 1¹/₂6 hommikul sõudis suurtükipaatide juhataja 12 jõudepaadiga Wäina jõe suust wälja ja hakkas kell 6 ajal inglastele tuld andma. Pea nägi Istomin, et inglased oma kuulisid kindluse peale sihtisiwad. Kindlus aga ei wõinud kauguse päraft neile wastata. Istomin andis sellepäraft käsu edasi tungida. Suurtükipaadid täitsiwad kasku, selle peale waatamata, et mõlemad waenlaste laewad kõige oma külje paatide poole pööriswad.

Booletunnilise lastmise päraft sai suurtükipaat nr. 15 paremal pool wee all augu külje sisse. Paadi juhataja püüdis kohe auku finni toppida ja andis ühel ajal waenlastele tuld edasi. Et wesi paadi põhjas 1¹/₂jala peale tõusis, anti paadile käst Wäina jõe suhu kuiwale sõuda. Muid paatisid lastis kapten-leitnant Istomin weel edasi sõuda kuni 13 jala sügawuseni, kus nad waenlastest umbes 600 sülda kaugel seisiwad. Seal lastis noor ohwitser Josefowits nii osawasti paadist nr. 19 pommi waenlase laewa pihta, et see kohe selle peal antrud üles wiskas ja ainult esimeste suurtükidega weel wastas.

Kell 1¹/₂8 sai waenlastele ju Wene tuleandmistest küll. Nad hakkasiwad taganema ja jõudiswad pea nii kaugele, et Wene kuulid enam nende juurde ei ulatanud.

1) Истоминъ, Балтійскій флотъ.

Seal lastis laew paadi wette ja nagu näha, hakkas paat laewa saadud wiga parandama. Natukesse aja pärast kadusiwad waenlaste laewad täiesti ndu sisse ära.

Rahuga wõis kapten-leitnant Jstomin oma paatidega Wäina jõe suhu tagasi sõuda. Suured waenlaste laewad ei wõinud talle palju wiga teha. Sest saadit jätsiwad waenlased Wäina jõesuud ja Riialinna täesti rahule.

Sõja lõpp.

Mingifugust põmmutamist ega kallaletungimist ei wõtnud waenlased selle peale enam ette, waid käisiwad küll weel mööda merd ristlemas ja soola ja puulaewu kinni püüdmäs, aga linnadesse ei puutunud nad. Oktoobri kuus hakkas juba külmetama ja külm sundis waenlasi Raisaare juurde kokku koguma. Sinna jäiwad nad weel nagu nõuu pidama, mis nüüd ette wõtta. Aga halwa aasta aja pärast ei wõinud nad midagi enam ette wõtta. Nowembri kuu hakatusel, kui merele ju jääd ilmus, jätsiwad waenlaste laewad Raisaare ja Tallinna jumalaga ja sõitsiwad niisama tühjalt koju poole tagasi nagu aasta enne seda.

Riitust, auu ja loorberi pärgi ei leidnud paratu sellegi korra inglased ega prantslased kottu eest. Löödi ka hiljuti Sweabori põmmutamise puhul walju turu-trummi, unustati see ometi pea ära. Oles Sweaborg langenud, oles laewastik mingifuguse wõidumärgi peale wõinud näidata. Nüüd aga ei wõinud laewastik niigi suurt tegu üles näidata kui Bomarsundi ärapurustamine. Niisama wäha kui Napier wõis Dundas oma hooplemisi täita. Silgupüüdjaks wõis Inglise ajakirjandus wiimastki esimese wiisi nimetada. Laewastiku juhatajatel ei jäänud muud üle wabanduseks ütelda

kui et meri madal olnud, laewad sügawas käinud, Wene kindlused kindlal alusel seista ja Wene laewastik väga jõudsasti kaswanud olla. Kui ühendatud Prantsuse ja Inglise laewastik täielikku wõitu oleks tahtnud saada, oleks ta mitu korda suurem pidanud olema.

Terwe ühendatud laewastiku ettevõtmine oli seega nurja läinud. Minult ühes tükis täitis waenlaste laewastik oma ülesannet: ta sundis Wene wäge ennast mitmesse arusse jaotama, nii et kõike wäge Krimmi kaitsemiseks ei wõidud larwitada. 300,000 meest pidiwad Läänemere kaldaid kaitsema.

Dma jagu kahju tegi sõda maale ja rahwale. Kauplemine wõeraste maadega jäi peaaegu seisma. Rängalt rufus sõda kaupmeeste ja talurahwade õladel. Kauplemise seismine kahe aasta jooksul awaldas rasket mõju kaupmeeste kohta. Põllumehi kurnas sõda niisamati: põllutoodeid ei wõidud ära müüa, ehk kui wõidi müüa, saadi nende eest koguni odawat hinda. Sool jälle, mis sel ajal talurahwa kõige tarwilikumaks ostuaineks oli, tõusis ütlemata kõrgesse hinnas. Nii mõnda soolalaewa, aga muudki laewa wõtsiwad waenlased merel ära. Soomlased kaotasiwad seda wiisi ülepea 120 laewa ¹⁾.

Läänemereest sügisel 1855 kodumaale purjutades hakkasiwad tähtsamad mehed kohe jälle nõuu pidama, kudas kõige uuemaid mereteaduse abinõuusi tarwitusele wõtta, et järgmisel aastal (1856) kõige jõuga wenelaste kallale Läänemerde tungida ja Kroonlinna ära häwitada. Need plaanid jäiwad armsateks unenägudeks. Laewastik ei saanud enam Kroonlinna näha.

Keiser Aleksander II, kes weebruari kuus 1855 isa keiser Nikolai I asemele auujärjele saanud, ei soowinud sõda edasi pidada. Pariisi tuliwad riikide

1) Kainulainen, M. Tarkase kirjutus.

jaaditud kokku rahu pärast nõuu pidama ja 18 märtsil 1856 kirjutatigi Pariisis rahu alla. See rahutegemine keelas siis Inglise ja Prantsuse laewastikku kolmat korda oma tühja-tühja tegemisega maailma ees naeruwääriliseks saamast, olgu ka, et nimetatud laewastikud kõige uuemaid mereteaduse abinõuusi tahtsiwad tarwitusele wõtta. Rahu tegemisel pidi Wenemaa lubama Mustalmerel sõjalaewu mitte pidada ja kindlusi Mustamere rannale mitte ehitada. Ka Bomarsundi kindluse kohta tehti rahutegemisel otsus, et seda kindlust enam iialgi ei tohi üles ehitada. Teised kindlused, nagu Sweaborg, Kroonlinn ja Tallinn, mis waenlased ära ei saanud wõtta, jäiwad seisma.

Tallinn kustutati hiljem kindluste kirjast maha ja ta jäi ainult kaubalinnaks. Kindluse auust ilmajäämise päewaga on Tallinn ometi paremale tulewikule kindla aluse pannud. Kindluse kirjas seistes ei wõiks Tallinn iialgi julge olla, et waenlased talle wõeraks ei tuleks ja ta aastasadadel wõidetud omadust tuleroaks ei teeks. Kaubalinnana ometi wõib Tallinn julgesti loota, et sõjamüdinad taist kaugemale eemale jääwad, nagu nad wiimased paarsada aastat juba jäänud, kui ta ka paari korda suurtükkide paukumist kaugelt kuulnud. Kaubalinnana wõib Tallinn julgesti loota, et ta kosub ja kasvab ja nagu ema lapsi toidab neile rannu ja jõudu andes. Kaubalinnana wõib Tallinn julgesti loota, et

Ei Tallin iial walmis saa,
Kas ehitagu kogu maa!

